

Η «Ανοιξη του '60», η αρχιτεκτονική στην Ελλάδα και η ιδεολογία της.¹

Εφ' όσον συζητάμε για ένα κοινωνικό φαινόμενο (όπως η Αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία), που έχει ευρεία ιδεολογική βάση, ας ανατρέξουμε στους κλασικούς (*ερευνάτε τας γραφάς* όπως έλεγαν και οι ένδοξοι αρχαίοι ημών πρόγονοι και οι Πατέρες της Εκκλησίας...²):

«...οι κυρίαρχες Ιδέες δεν είναι τίποτα άλλο από την ιδεατή έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων...» και πιο κάτω, *«...τα άτομα που αποτελούν την κυρίαρχη τάξη...στον βαθμό που κυριαρχούν σαν τάξη...κυριαρχούν επίσης σαν παραγωγοί Ιδεών, ...έτσι οι Ιδέες τους είναι οι κυρίαρχες Ιδέες της εποχής τους..»³.*

«...οι Ιδέες που κυριαρχούσαν μέσα σε μια εποχή, ήταν πάντα Ιδέες της Κυρίαρχης Τάξης...»⁴.

Ας δούμε λοιπόν ποιά Αρχιτεκτονική αλλά και ποιά Ιδεολογία εξέφραζε αυτή, τῷ καιρῷ ἐκείνῳ.

1. Ιστορικό πλαίσιο της λεγόμενης «Ανοιξης του '60» και παραλληλία με την άνθιση της «γενιάς του '30» και την «Δημοκρατία της Βαϊμάρης».

Η λεγόμενη «Ανοιξη του '60» εκφράστηκε σε μια εκρηκτική ανάπτυξη του πολιτισμού από την πλευρά της εργατικής τάξης βασικά, και εν πολλοίς και από την αστική τάξη εκείνης της εποχής, και πέταξε στο περιθώριο ή στον «Παρνασσό» και τις «Νέες Μορφές», όλες τις συντηρητικές ή τις «σύγχρονες εκφράσεις της Τέχνης» που είχαν προβληθεί στην μετεμφυλιοπολεμική εποχή. Αντικομμουνιστές συγγραφείς που έδρασαν στα μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια (κάποιοι και μέσα στην Κατοχή) όπως ο Σπύρος Μελάς, ο Στρατής Μυριβίλης, αλλά και άλλοι που είχαν αντικομμουνιστική

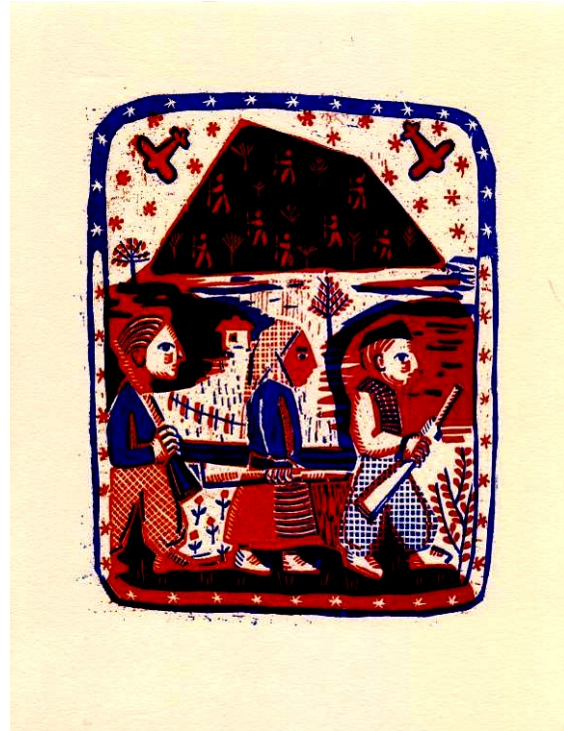
¹ Επεξεργασμένη και με πλήρη εικονογράφηση, εισήγηση στο Συνέδριο Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής «*Η ιστοριογραφία της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα στον 20^ο και 21^ο αιώνα*» της Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών – Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης, Αθήνα 22-24 Μαΐου 2014

² Ιωάνν. 5.39 (πρβλ. Ησαΐας λδ. 16).

³ Μάρξ-Ενγκελς, *η γερμανική ιδεολογία* (1845), ελλ. μτφρ. Αθήνα 1979, σελ. 94

⁴ Μάρξ-Ενγκελς, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, 1848

δράση στον Μεσοπόλεμο αλλά μετά πέρασαν στο ΕΑΜ και μετά το '46 ξανά στον αντικομμουνισμό, εξαφανίστηκαν κυριολεκτικά στον χείμαρρο της Ανοιξης του '60⁵.

Εικ. 0001 και 0002 «Grèce, ma rose de raison», ποιήματα του Paul Eluard μετά την αποστολή του στον Δημοκρατικό Στρατό στον Γράμμο το καλοκαίρι του 1949, με χαρακτηριστικά της Ζιζής Μακρή και απόδοση στα ελληνικά της Ελένης Αντωνιάδου-Μπιμπτίκου

Βέβαια, δεν είναι όλοι κομμουνιστές, αριστεροί ή «*συμπαθούντες και συνοδοιπόροι*»⁶, ανάμεσά τους υπάρχουν και εικαστικοί, καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες, λογοτέχνες, ποιητές που απλά ασκούν πολύ καλά την Τέχνη τους στους οποίους σε καμμία περίπτωση δεν θα βάζαμε την ετικέτα του «αριστερού» όπως στον Χατζηδάκη, στον Ελύτη, στον Σεφέρη, στον Αρη Κωνσταντινίδη και της ομάδας του στον ΕΟΤ, τον Νίκο Βαλσαμάκη. Η τέχνη τους ήταν –ας την ονομάσουμε συμβατικά- προοδευτική με την ευρύτερη έννοια. Η «Ανοιξη του '60» είχε αγκαλιάσει όλες τις εκφράσεις του σύγχρονου βίου, από τις προσωπικές π.χ. τα τραγούδια των Μπουάτ (Αρλέττα, Μαρίνος, Ζωγράφος, Σαββόπουλος, Χωματά κ.α) ή του Μάνου Χατζιδάκη, μέχρι τις έντονα πολιτικές όπως τα τραγούδια του Θεοδωράκη, του Μάνου Λοΐζου και του Διονύση Σαββόπουλου, (και αυτό ισχύει για όλο το φάσμα της καλλιτεχνικής δημιουργίας, μουσική, ποίηση, λογοτεχνία...) και σ' αυτό το σημείο θα μπορούμε να πούμε ότι έχει το ανάλογό της με την λεγόμενη «γενιά του '30»⁷ η

⁵ Για περισσότερα, και ειδικότερη βιβλιογραφία, βλ. Γ.Σαρηγιάννης «η αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, μέρος Α. και μέρος Β.», στο www.GreekArchitects.gr αναρτ. 10.10.2012 και 24.1.2013 αντίστοιχα.

⁶ Κατά την γνωστή ορολογία της Ασφάλειας

⁷ Για το θέμα υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία βλ. σχετικά στο Γ.Σαρηγιάννης «Η Αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, Μέρος Α., Μεσοπόλεμος» στο www.GreekArchitects.gr όπου είναι συγκεντρωμένη αναλυτικά.

οποία αναπτύχθηκε μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και την οριστική εγκατάλειψη της «Μεγάλης Ιδέας»⁸.

Εικ. 0003. Άννα Κινδύνη 1961, από τις φυλακές και εξορίες της μετεμφυλιοπολεμικής εποχής⁹, **εικ.0004., 0005.** Βάσω Κατράκη, μάνες και παιδιά, 1958¹⁰.

Εικ.0006. Βάσω Κατράκη, γυρισμός από τα χωράφια ΙΙ (δεκαετία του '50)¹¹

⁸ Βλ. Δ.Ξιφάρá, «η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο,...» περιοδικό *Θέσεις* 53/1995 και 54/1996 και ακόμη Γ.Σαρηγιάννης «η αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, Μέρος Α.» που αναφέρθηκε.

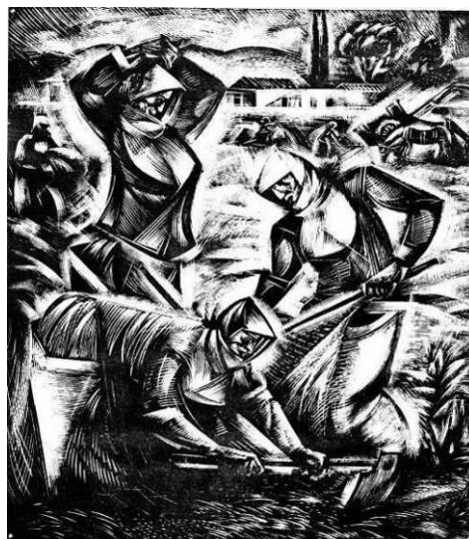
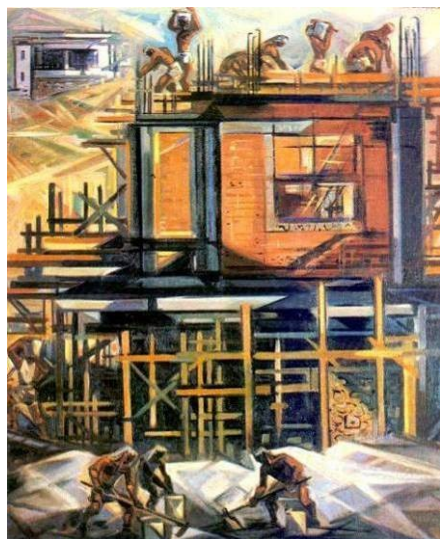
⁹ Άννα Κινδύνη, κατάλογος έκθεσης στην Πινακοθήκη του Δήμου Αθηναίων, Αθήνα 2001

¹⁰ Γιάννης Μπόλης, «Βάσω Κατράκη», στην σειρά «σύγχρονοι έλληνες εικαστικοί»

¹¹ Οπ.παρ.

Εικ. 0007. Μίνως Αργυράκης¹². 1. σάτιρα της τουριστικής πολιτικής –ο τουρίστας ως σωτήρας ! **εικ.0008.** «Κωνσταντίνου και Ελένης», σάτιρα των μικροαστικών κοινωνικών εκδηλώσεων (το 1973 ο Νεγρεπόντης και ο Κηλαϊδόνης εκφράσαν ακριβώς αυτήν την ιδεολογία στα «Μικροαστικά»).

Εικ. 0009. Αλέκος Κορογιαννάκης 1959, η οικοδομή ως κύρια παραγωγική απασχόληση δημιούργησε ένα δυναμικό οικοδομικό προλεταριάτο. **Εικ.0010.** Αλέκος Κορογιαννάκης, στον αγρό, 1960¹³

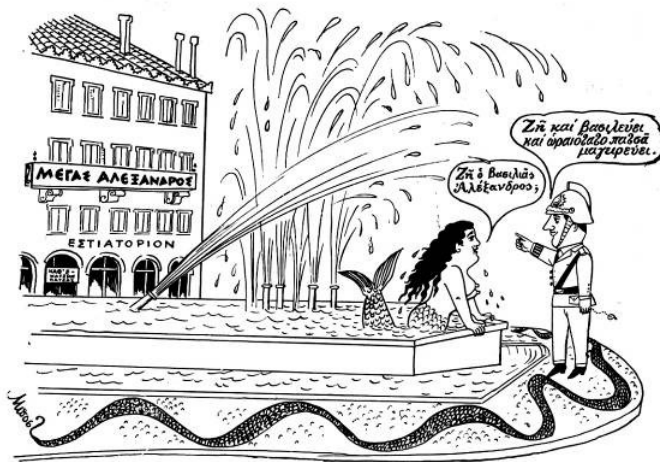
εικ. 0011 και 0012. Γιώργος Σικελιώτης 1962, από το Ημερολόγιο της ΑΓΕΤ «γυρολόγοι του δρόμου», ο λαϊκός μόχθος της επιβίωσης με κάθε πρόσφορο μέσο «χαμηλής παραγωγικότητας» σύμφωνα με τους περισπούδαστους οικονομολόγους μας –αλλά τί άλλο μπορούσαν να κάνουν;

¹² Μίνως Αργυράκης, Οδός Ονείρων, Αθήνα 1957

¹³ «Κορογιαννάκης» έκδοση Εθνικής Πινακοθήκης, Αθήνα 1987

Εικ. 0013 και 0014. Τάσσος, αποσπάσματα από τον «Εμφύλιο» 1961¹⁴

Μέντης Μποσταντζόγλου, από τα σκίτσα στον «Ταχυδρόμο» κ.α. για τα Μεγάλα Έργα της δεκαετίας του '60. **εικ. 0015.** το περίφημο «συντριβάνι» της αναμορφωμένης Πλατείας Ομονοίας, από Πλατεία σε κυκλοφοριακό κόμβο. **εικ. 0016.** οι κατασκευές στην Ομόνοια, στους αθηναϊκούς δρόμους, και η επαπειλούμενη διάνοιξη της Κοραή. Κάτω αριστερά η γνωστή τότε φιγούρα του ασφαλίτη : μαύρα γυαλιά, σκοτεινό ύφος και το λεγόμενο «ασφαλίτικο μουστάκι» (λεπτή γραμμή επάνω στο χείλος)¹⁵

¹⁴ Γ.Μπόλη «Α.Τάσσος» στην σειρά «έλληνες εικαστικοί» που αναφέρθηκε

¹⁵ Μ.Μποσταντζόγλου «σκίτσα του Μπόστ» Αθήνα 1959

εικ. 0017. Μάνος Χατζηδάκης Πασχαλιές μέσα από την νεκρή γή, η αναγνώριση του ρεμπέτικου, 1962, **εικ.0018.** Μίκης Θεοδωράκης, το Αξιόν Εστί 1964, λαϊκό ορατόριο όπως είχε ονομαστεί («...τα παιδιά που τα έλεγαν αλήτες...») σε ποίηση του Ελύτη, σχέδιο του Τσαρούχη. **εικ. 0019.** Διονύσης Σαββόπουλος, «το Φορτηγό» 1966, η ελληνική έκφραση του ευρωπαϊκού επαναστατικού αλλά και με τις ανθρώπινες συναισθηματικές στιγμές τραγουδιού –λιγώτερο Μπήτλς, περισσότερο Μπρασσένς, όπως όλο το «νέο κύμα» στο τραγούδι, **εικ. 0020.** Μίκη Θεοδωράκη, «η Ρωμιοσύνη» 1966, σε στίχους Γιάννη Ρίτσου, το κορυφαίο –αλλά και το τελευταίο- πολιτικό έργο του.

Τώρα η προσπάθεια από την Αρχουσα Τάξη είναι να ανασυγκροτηθεί η λαϊκή δημιουργία αλλά σε κατεύθυνση «ιστορική», «καλλιτεχνική», «επιστημονική» ή ότι άλλο, αλλά μακριά από την πολιτικοποίησή της. Εχομε έτσι τώρα το *Ελληνικό Χορόδραμα* της Ραλλούς Μάνου, με ιδιαίτερες σχέσεις με τα Ανάκτορα¹⁶ (1950), την *Εταιρεία Ελληνικών Χορών και Τραγουδιού* της Δώρας Στράτου, κόρης του εκτελεσθέντος με τους «έξη» πρωθυπουργού Νικόλαου Στράτου που ιδρύθηκε με την παρότρυνση και προστασία της Βασίλισσας Φρειδερίκης¹⁷ το 1951, και το *Λύκειο των Ελληνίδων*¹⁸, (εν μέρει και ο «Καραγκιόζης» των Σπαθάρηδων¹⁹) κ.α.

Ανάλογα, η «Γενιά του '30», είναι επίσης σύνθετη: από την μια το ανερχόμενο εργατικό Κίνημα με την Σοβιετική Ένωση να αποτελεί τον βασικό καθοδηγητή αλλά και ελπίδα του, και από την άλλη την κατευθυνόμενη εσωστρέφεια στον εθνικό μας πολιτισμό στην προσπάθεια παροχής Ιδεολογίας από την Αρχουσα Τάξη στις πλατύστερες μάζες, σε αντικατάσταση της Μεγάλης Ιδέας²⁰ αλλά και ως ανάχωμα στην επεκτεινόμενη αριστερή ιδεολογία στις μεγάλες μάζες εργατών και προσφύγων. Δεν είναι τυχαίο ότι τέτοιες προσπάθειες ξεκινούσαν τόσο από την πολύ υψηλή αστική Τάξη ακόμη και τα Ανάκτορα²¹ όσο και από την ανεξάρτητη διάνοηση, απλά οι εκ των άνω ήταν κατευθυνόμενες και είχαν μια «εκ των έξω» πολλές φορές και φολκlorική ή έστω πατερναλιστική θεώρηση, ενώ οι άλλες ήταν πηγαίες και έντονα πολιτικά τοποθετημένες.

¹⁶ Η Ραλλού Μάνου, γόνος Φαναριώτικων και Υδραϊκών οικογενειών, ετεροθαλής αδελφή της συζύγου του Βασιλή Αλέξανδρου, Ασπασίας Μάνου.

¹⁷ βλ. πρόχειρα, σχετικό λήμμα στην Wikipedia.

¹⁸ Γνωστό από τον Μεσοπόλεμο για την καταγωγή του από την υψηλή κοινωνία εκείνης της εποχής.

¹⁹ Ο Ευγένιος Σπαθάρης, τελούσε υπό την προστασία υψηλών κύκλων οι οποίοι του διοργάνωναν εμφανίσεις υψηλού επιπέδου κ.α.

²⁰ Δες τις σημαντικές εργασίες του Δ.Ξιφάρá «η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο Μεσοπόλεμο,...» οπ.παρ., και ακόμη Γ.Σαρηγιάννης «Αριστερή Ιδεολογία ...Μέρος Α.» οπ.παρ., για την «Γενιά του '30»

²¹ όπως το ανέχενε η Α.Κωτσάκη στο υπό έκδοση έργο της *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική και Παράδοση: χρήσεις και κατεξουσιάσεις* όπου και αναλύει το θέμα διεξοδικά. δες ακόμη Γ.Σαρηγιάννης «τα έργα των περί την Ακρόπολη χώρων, ο Δημήτρης Πικιώνης και το ελληνικό Δημόσιο» στο *Δ.Πικιώνης, αφιέρωμα στα εκατό χρόνια από την γέννησή του, Αθήνα 1989*, σελ. 233 κ.εφ., και του ίδιου «η αριστερή ιδεολογία στην πολεοδομία στην Ελλάδα. Μέρος Α.» που αναφέρθηκε.

ΕΚΔΟΣΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΛΙΕΡΓΕΙΑΣ & ΤΕΧΝΗΣ

1935 1

ΜΟΥΣΙΚΗ
ΤΟ 3^ο ΜΑΤΙ ΤΕΧΝΗ
ΠΟΙΗΣΗ
ΕΠΙΓΡΑΦΑ
ΝΕΟΙ
ΔΙΔΑΧΗ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ
ΚΑΘΕ ΜΗΝ ΔΕ
ΑΠΟ ΜΙΑ ΟΡΘΟΔΟΞΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΗΣ
ΚΑΤΗΓΗΓΟΡΙΑΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ
ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ ΠΑΡΑΝΟΗΚΗΣ
ΔΗΜΑΡΧΗΣ ΚΑΡΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΡΑΧΜΕΣ ΠΕΝΤΕ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΓΕΛΙΑ — ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΧΑΤΖΗ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΓΥΝΑΙΚΑ, ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΧΗ ΔΙΔΑΧΗ Δ. ΠΙΚΙΩΝΗ: 1. ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΟΡΑΣΕΩΣ 2. ΛΑΪΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ Ζ. ΚΑΡΕΛΛΗ: ΔΙΑΣΕΣΙΣ ΑΔΗΛΗ ΜΠΟΥΡΝΙΑ: ΑΝΗΚΑΙ ΚΑΤΙ ΑΛΛΑ ΣΤΑΥΡ. ΚΟΣΜΑ: ΠΟΙΗΜΑ ΣΟΥΛΗ ΓΚΡΙ: ΜΙΑ ΔΙΑΣΕΣΗ ΕΣΩΤ. ΜΟΝΟΛΟΓΟΣ Ε. ΝΤΥΖΑΡΝΤΕΝ: ΟΙ ΔΑΦΝΕΣ ΚΟΡΗΚΑΝ Μ. Σ. ΠΕΝΤΖΙΚΗ: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΑΠΟ ΠΟΡΣΕΛΑΝΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ: ΤΟ ΒΡΑΔΥ ΜΙΑΣ ΣΥΝΤΡΟΦΙΑΣ. Ν.Ε.Α.

1 Η άσφαις που χρειάζεται για να παρουσιαστεί στο κοινό ένα νέο περιοδικό πέρνεται (αναλόγως) ή ΕΥΚΟΛΑ ή ΔΥΣΚΟΛΑ — δηλαδή με συνείδηση της άσφατης του ή χωρίς αυτή τη συνείδηση.
2 Θέλουμε να εκδώσουμε ένα περιοδικό που να έχει αυτή τη συνείδηση.
3 Αλλά χρειάζονται ακόμα δύο όροι απαραίτητοι για να μπορέσει να σταθεί και να επιτύχει πρέπει ν' άντιστοιχούνται σ' ένα ΣΚΟΠΟ, πρέπει άκομα να βρεί ένα ΚΟΙΝΟ που θα το άσπαστεί.
4 Όταν ένα περιοδικό προσέγγισα σε τέτοιον άλλα, διαπίστωσα ότι έχει διαπιστώσει μερικά κενά, μερικά έλλείψεις, στην πνευματική μας ζωή και άρχισα με την πρόθεση να τις συμπληρώσω.
5 Το κοινό λαϊκό που θα το άσπαστεί είναι εύκολο να καθορισθεί: άπορίζεται απ' άδους ΔΙΑΙΣΘΑΣΜΟΝΤΑΙ πρώτα σίτες τις έλλείψεις αυτές τα κενά, απ' άδους παύουν να τα δούν διαδομένα ή που φάχνουν να τα διαφρασουν ΜΟΝΟΙ, άποια μπορεί ά καθένας με τα μέσα του στην ειδικότητά του.
6 Γιατίότι ένα τέτοιο περιοδικό είναι μία ΕΛΠΙΣ, θα είναι έπισης ένα ΟΠΙΟ.
7 έλπίζουμε, θέλουμε να έλπίζουμε ότι άπαρχει και έδω ένα τέτοιο κοινό.—άταν κρίμα να μη άπαρχει.
8 έδω τα κενά που διαπιστώσαμε: έλλείψεις κατεφύσσους σε όλα τα πνευματικά—έθνικά και διεθνή—ζητήματα καθορισμένου προγράμματος. έλλείψεις καθάρσιου και ηρωικού άνημρότης σε ότι άφορά τη άσχρονη κίνηση του έλευτηρακού ήμιμβέλου-καθημέριου: έλλείψεις για τα ζωντανά και αυθεντικά στοιχεία της τέχνης είτε σε λαϊκή έθνηλώως είτε σε καινούριες κατεφύσσους πνευματική και συναισθηματική προεργασία. άποροβήια για κάθε καινοτομία, αυτά είναι τα άνημικά σημάδια μας.

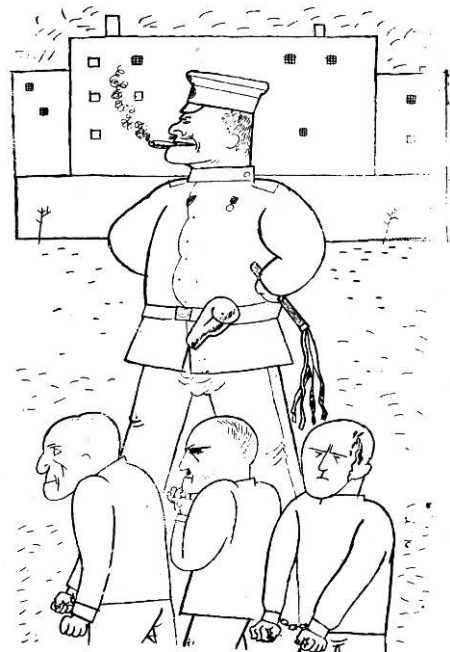

Από την «γεννή του '30»: **εικ. 0021.** το περιοδικό «το 3^ο μάτι», **εικ. 0022.** Νίκος Εγγονόπουλος το πνεύμα της Μοναξιάς, 1939²², **εικ.0023.** Θεόφιλος Χατζημιχαήλ, «η Ερωτευμένη απελπισθείσα»²³. Το 3^ο μάτι, αποτελούσε το βήμα μεγάλης ομάδας διανοουμένων και καλλιτεχνών με επικεφαλής τον Δ.Πικιώνη και τον Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, με έντονες αναζητήσεις στον χώρο της Τέχνης, χωρίς όμως πολιτική χροιά, ο Εγγονόπουλος, από τους αντιπροσώπους του υπερρεαλισμού, και ο Θεόφιλος, λαϊκός

²² Οι έλληνες ζωγράφοι, 20^{ος} αιώνας, Αθήνα 1975, σελ. 268
²³ «Θεόφιλος» Λεύκωμα του Μουσείου Θεοφίλου, Μυτιλήνη 1986

καλλιτέχνης που εξέφραζε την χαμένη Μεγάλη Ιδέα, το ένδοξο ιστορικό παρελθόν, αλλά και τον καθ' ημέραν βίον όλων των κοινωνικών τάξεων.

Πολλοί παραλληλίζουν την γεννή του '30 με την αντίστοιχη άνθιση στην Δημοκρατία της Βαϊμάρης: δεν έχουν άδικο, όμως πρέπει να γίνει πολύ μεγάλη ανάλυση για τον πολιτικό ρόλο της Βαϊμάρης ώστε να ερμηνευθούν και τα υπόλοιπα εποικοδομήματα του Πολιτισμού.

Η Ανθιση της Βαϊμάρης: **εικ. 0024.** Γκερντ Αρντς, «εμφύλιος πόλεμος» 1928²⁴, **εικ. 0025.** Κέττε Κόλβιτς «Ψωμί!» 1924²⁵. **εικ. 0026.** Τζώρτζ Γκρός, «ολοκληρωμένη Δημοκρατία» 1921²⁶

²⁴ Γερμανική Χαρακτική 1919-1933 Εθνική Πινακοθήκη, 1991

²⁵ Otto Nagel, Käthe Kollwitz, Dresden 1963

²⁶ George Grosz, το πρόσωπο της Αρχουσας Τάξης, Θεσσαλονίκη 1996 (Berlin 1921)

Κάποιοι αναρωτιούνται μήπως η εκρηκτική άνοδος των λαϊκών κινημάτων στον Πολιτισμό, τελικά φέρνει για αντιμετώπισή τους δικτατορικά καθεστώτα (Βαϊμάρη → Ναζί, Γενιά του '30 → 4^η Αυγούστου, Ανοιξη του '60 → Επταετία). Αυτό όμως είναι εντελώς λάθος: αν δεχτούμε ότι οι δικτατορίες είναι μια μορφή διακυβέρνησης με περιοριστικότερους ή απροκάλυπτα περιοριστικούς όρους από μια δημοκρατική περίοδο (και σηκώνει πολύ συζήτηση τι σημαίνει «κοινοβουλευτική δημοκρατία» και πόσο, κάποιες φορές, απέχει λιγότερο ή περισσότερο από μια «κοινοβουλευτική δικτατορία»), θα πρέπει να ερευνήσουμε την οικονομική βάση κάθε κατάστασης. Ο Ναζισμός δεν προέκυψε από την πολιτιστική άνθιση της Βαϊμάρης, αλλά από τα συμφέροντα του Κεφαλαίου στην Γερμανία (Krupp, BASF, Siemens, AEG, MANESMANN κ.α.²⁷) και μάλιστα σε σύγκρουση με το Γαλλικό και Βρετανικό Κεφάλαιο, σχέση που είχε δυσμενώς διαμορφωθεί για την Γερμανία μετά την Συνθήκη των Βερσαλλιών του 1919.

2. Η κατάσταση στην Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '50 και η ανάπτυξή της στην συνέχεια.

Ηδη στον Μεσοπόλεμο, στην Αρχιτεκτονική συγκρούονταν δύο γραμμές, με όχι σαφή όρια, μεταξύ Εκλεκτικισμού και Μοντέρνου Κινήματος : Η μία, ας την ονομάσουμε «συντηρητική» με επικεφαλής καθηγητές του ΕΜΠ που προέρχονταν από την Ecole des Beaux-Arts και γερμανικά Πολυτεχνεία εκτός Μοντέρνου Κινήματος²⁸, και αρχιτέκτονες που δρούσαν στην ελεύθερη αγορά²⁹ και που κινούνταν ανάμεσα σε εκλεκτικισμό, art nouveau και κάποιοι και σε φασιστική αρχιτεκτονική. Η άλλη, ας την ονομάσουμε «Μοντέρνα», με αρχιτέκτονες³⁰ –και ελάχιστους καθηγητές³¹– που προερχόταν από τα γερμανικά Πολυτεχνεία, στον βαθμό που είχαν δεσμούς με το Μοντέρνο Κίνημα (κυρίως του Bauhaus και της Δρέσδης) και την άνθηση της Βαϊμάρης, ή το Παρίσι από την Ecole Speciale και σχεδίαζαν σε μεγάλο ή μεγαλύτερο βαθμό στην γραμμή του Μοντέρνου Κινήματος. Η πολιτική τους θέση ήταν ποικίλη, από κομμουνιστές όπως ο Ι.Σαπόρτα, ο Μ.Μακάρωφ (με έντονη πολιτική δράση) ή απλά μαρξιστές όπως ο Δεσποτόπουλος (χωρίς πολιτική δράση), μέχρι δεξιόι, όπως άλλοι, και αντίστοιχα και η ιδεολογία τους. Πρέπει να σημειωθεί όμως, ότι πολλοί από τους εντεταγμένους στο «Μοντέρνο Κίνημα» το είχαν ενστερνιστεί και πολύ καλά μάλιστα, από καθαρά μορφολογικά ή

²⁷ Θ.Παπαρρήγα, «η ταξική φύση του Ναζιστικού Κόμματος», *Επιστημονική Σκέψη*, τ.23 σελ. 17 κ.εφ. και του ίδιου, «Κράτος και Κόμμα στην Ναζιστική Γερμανία», *Επιστημονική Σκέψη*, τ.24, σελ. 38 κ.εφ., ακόμη, Charles Higham, *trading with enemy*, ελλ. μτφρ. *Αμερικανο-ναζιστική συναμοσία*, Αθήνα 1985

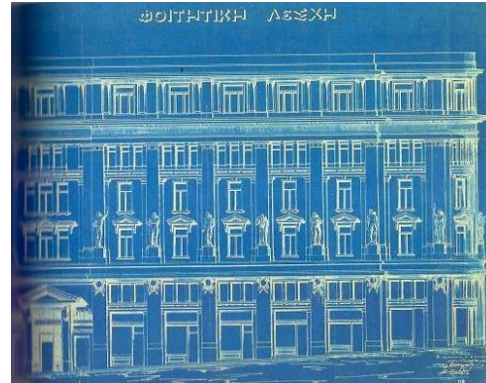
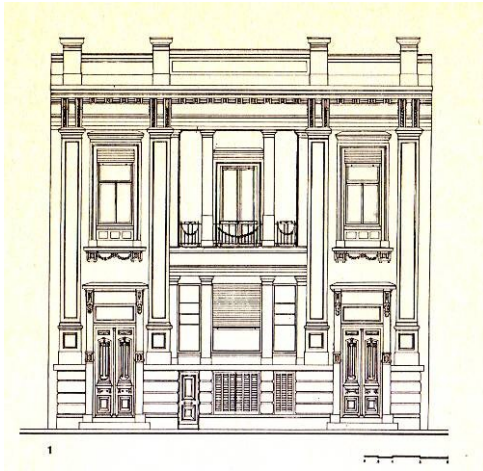
²⁸ Οι καθηγητές Αλέξ. Νικολούδης (Beaux Arts), Η. Hebrard (Παρίσι), και από το 1940 ο Π.Μιχαήλ (Δρέσδη) .

²⁹ Ν.Ζουμπουλίδης, Β.Κασσάνδρας, Κ.Λάσκαρης, Σ.Μαγιάσης, Λ.Μπόνης, Β.Τσαγρής, Κ.Κιτσίκης, κ.α. βλ. και Α.Τzonis & Alcestis Rodi, *Greece, modern architecture in history*, London 2013, δεξ ακόμη Δ.Φιλιππίδης, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1984.

³⁰ Κυρίως η ομάδα του 4^{ου} CIAM, Ισαάκ Σαπόρτα (Δρέσδη), Γ.Καλύβας (Παρίσι), Στ.Παπαδάκης (Παρίσι) Δούρας (Παρίσι και Μόναχο), Π.Καραντινός (ΕΜΠ και Παρίσι) Γ.Κοντολέων (Παρίσι) κ.α. όπως ο Αγγελος Σιάγας, (Ι.Σαπόρτα, *επάγγελμα αρχιτέκτων, μία αφήγηση ζωής*, Αθήνα 1996, και Ν.Χολέβας, ο αρχιτέκτων Αγγελος Σιάγας, Αθήνα 1992). Οι του Παρισίου είναι κυρίως από την Ecole Speciale, και της Γερμανίας από το Πολυτεχνείο της Δρέσδης και του Μονάχου.

³¹ Βασικά ο Ι.Δεσποτόπουλος, (Bauhaus στο Dessau, και στο Αννόβερο) εκλέχτηκε καθηγητής το 1941, εκδιώχθηκε ως αριστερός το 1946 και επανεξελέγει το 1961, ο Εμμανουήλ Κριεζής (ΕΜΠ και Μόναχο) καθηγητής οικοδομικής στο ΕΜΠ από το 1918 έως το 1951.

«αρχιτεκτονικά» πλαίσια και δεν είχαν καμμία σχέση με τις πολιτικές και ιδεολογικές διακηρύξεις και αναζητήσεις του Bauhaus ή των σοβιετικών αρχιτεκτόνων του '20.

εικ. 0027. Β.Τσαγρής, κατοικία στην οδό Γκυλφόρδου, 1923³². **εικ. 0028.** Αλ.Νικολούδης-Γκ.Ζιλιερόν, Φοιτητική Λέσχη, το αρχικό σχέδιο, 1926³³

εικ. 0029. Αλ. Νικολούδης, εσωτερικό της κατοικίας του αρχιτέκτονα, στο «Μέγαρο Νικολούδη», 1935³⁴

Οι τελευταίοι απόηχοι του ύστερου νεοκλασικισμού : **εικ. 0030.** Ι.Μαγιάσης, Ξενοδοχείον «Ακροπόλ» , 1925³⁵. **εικ.0031.** Κ.Κιτσίκης, Μέγαρο Κροκοδείλου, 1925³⁶

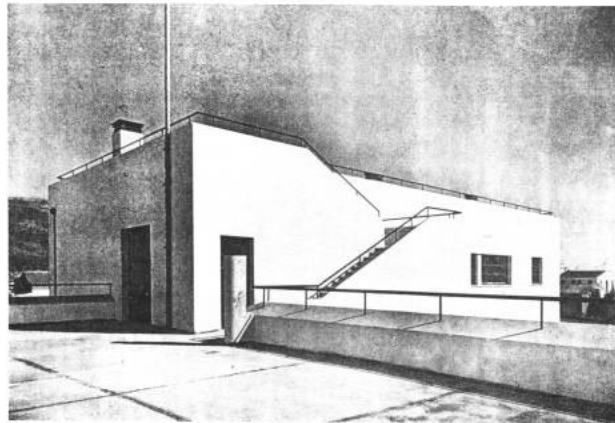
³² Ν.Χολέβας, Ο Αρχιτέκτων Βασίλης Τσαγρής, Αθήνα 1987

³³ Α.Κωτσάκη, Αλέξανδρος Νικολούδης, Αθήνα 2007

³⁴ Α.Κωτσάκη, οπ.παρ.

Όμιλος βορειοδυτικής – Vue Nord - Est

εικ. 0032. Αγγ.Σιάγας, σχολείο στους Αμπελοκήπους, (από τα «Σχολεία του'30») ³⁷. Από τα καλύτερα έργα στην κατεύθυνση του Μοντέρνου Κινήματος

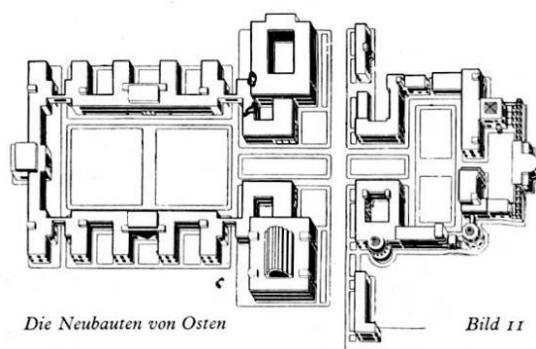
εικ. 0033. Ισαάκ Σαπόρτα, κατοικία Λ.Γεννηματά, Φιλοθέη, 1936 ³⁸ ο Ι.Σ. επιστρέφει από την Δρέσδη το 1933 στην Αθήνα και σχεδιάζει και κτίζει πλήθος έργων, πολυκατοικίες, μονοκατοικίες, εργοστάσια, καπναποθήκες (ο αδελφός του, Ζακ Σαπόρτα ήταν καπνέμπορος). Ο Ι.Σ. σχεδιάζει πάντοτε στην κατεύθυνση του Μοντέρνου Κινήματος και είναι από τους πρωτοπόρους του στην Ελλάδα.

³⁵ Ν.Χολέβας, Εισαγωγή στο έργο του αρχιτέκτονα Σωτηρίου Μαγιάση, Αθήνα 1987, πίν. 21-1

³⁶ Ν.Χολέβας, οπ.παρ. πιν.21-2

³⁷ Ν.Χολέβας, «ο αρχιτέκτων Αγγελος Σιάγας», Αθήνα 1992

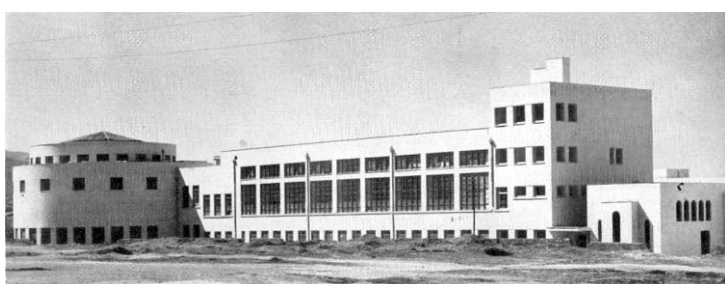
³⁸ Ι.Σαπόρτα, επάγγελμα αρχιτέκτων, Αθήνα 1996

Die Neubauten von Osten

Bild 11

εικ. 0034. Ι.Δεσποτόπουλος, πτέρυγα στην «Σωτηρία» 1933³⁹. **εικ. 0035.** Εμμ.Κριεζής Ιατρική Σχολή στο Γουδί, 1933⁴⁰

Εμμ.Κριεζής, Ιατρική Σχολή στο Γουδί, **εικ. 0036.** γενική όψη και **εικ. 0037.** εσωτερικό αμφιθεάτρου. 1933⁴¹. Η «Σωτηρία» κτίστηκε ως «λαϊκό νοσοκομείο» και ήταν, δεδομένου ότι η φυματίωση, ασθένεια της κακής διατροφής και κακής διαβίωσης, αποτελούσε την κατ' εξοχήν «λαϊκή ασθένεια» από τον 19^ο αιώνα ως το 1950, η «Σωτηρία» του Ι.Δ. είναι σχεδιασμένη με αγάπη στον Άνθρωπο, άνετη, με πλούσιους χώρους, ανάλογα είχε σχεδιαστεί και το Σισμανόγλειο την ίδια εποχή, σε αντίθεση με τα ιδιωτικά φυματιολογικά Νοσοκομεία που ήταν εμπορικά εκμεταλλεύσιμα με μικρούς και μίζερους χώρους, μην ξεχνάμε ότι εκεί έμεναν οι ασθενείς 2 και 3 χρόνια. Η Ιατρική Σχολή του Εμμ.Κριεζή, αν και στην κάτοψή της έχει μια σκληρή συμμετρία, θα έλεγε κανείς «νεοκλασική» εν τούτοις στην διάταξη των χώρων και στις όψεις αποτελούν πρωτοπορεία στο ελληνικό Μοντέρνο Κίνημα.

εικ.0038. και 0039. Πολυκατοικίες στα Εξάρχεια και **εικ. 0040.** στο Κολωνάκι, ανάμεσα στον εκλεκτικισμό και το Μοντέρνο Κίνημα (λήψεις από τον συγγρ. 11 Μαΐου 2012)

³⁹ Ιστοσελίδα Ι.Δεσποτόπουλος

⁴⁰ Emanuel Kriësis , Die Neubauten der Universität Athen, *Bauwelt* 1934

⁴¹ Emanuel Kriësis, *οπ.παρ.*

Στα πρώτα μετεμφυλιοπολεμικά χρόνια, στην Αθήνα, με εντολή της Διεθνούς Τραπέζης μέσω του εκπροσώπου της Κ.Βαρβαρέσου, της επεβλήθη μια καταστροφική ανάπτυξη της εμπορικής πολυκατοικίας, οι αρχιτέκτονες που δραστηριοποιήθηκαν στον τομέα αυτό, συνέχισαν αυτό που έκαναν στον Μεσοπόλεμο στους ίδιους χώρους (π.χ. Κολωνάκι, Βασιλίσσης Σοφίας)⁴² έκτιζαν κυρίως «συντηρητικά» συνεχίζοντας την μεσοπολεμική παράδοση όπου η τότε πρωτοεμφανιζόμενη πολυκατοικία ανήκε στα ανώτερα στρώματα της άρχουσας Τάξης⁴³. Στην συνέχεια, για λόγους που έχουν αναλυθεί⁴⁴, εισήλθε ορμητικά η μεσαία τάξη (σωστότερα η μικροαστική⁴⁵) η οποία γέμισε πανάθλιες πολυκατοικίες όλη την Αθήνα. Εδώ δεν έχουμε ούτε καν αρχιτέκτονες, αλλά εργολάβους που νοικιάζουν την σφραγίδα ενός μηχανικού που είχε δικαίωμα υπογραφής πολυορόφου και με «ειδικευμένους» σχεδιαστές εκπονούνταν τας σχέδιά τους. Δεν μπορούμε να μιλήσουμε για «αρχιτεκτονική ιδεολογία» αλλά μόνο για στυγνή κερδοσκοπία : αυτή ήταν η ιδεολογία τους. Αργότερα, εμφανίστηκαν και πολυκατοικίες από αρχιτέκτονες κυρίως στο Κολωνάκι και την γύρω περιοχή⁴⁶.

Από τα μέσα της δεκαετίας του '50 και μετά, σταθεροποιείται η νέα κατάσταση⁴⁷ :

- Συνεχίζεται η ανάπτυξη της εμπορικής πολυκατοικίας.
- Εμφανίζονται «αρχιτεκτονικές δημιουργίες» σε επαύλεις της άρχουσας τάξης στα προάστια, συνήθως συντηρητικής (γερμανικής ή μπωζαρίτικης) αρχιτεκτονικής.⁴⁸
- Εμφανίζονται δημόσια κτήρια όπως σχολεία, εργατικές κατοικίες, κάποια νοσοκομεία, γραφεία τραπεζών, ξενοδοχεία, καταστήματα, με κάποια απόσταση από τις «συντηρητικές» μορφές, ιδίως από νέους τότε αρχιτέκτονες⁴⁹.
- Σποραδικά έχουμε και εμφανίσεις νέων αρχιτεκτόνων οι οποίοι είχαν διαφύγει στην Γαλλία το 1945 με την «αποστολή Μερλιέ»⁵⁰ και που κυρίως είχαν εργαστεί στο γραφείο του Le Corbusier και οι οποίοι μετέφεραν τις απόψεις του και την μορφολογία της αρχιτεκτονικής του, όπως ο Αριστομένης Προβελέγγιος, οι περισσότεροι, έμειναν στην Γαλλία όμως, όπως ο Ιάνης Ξενάκης, ο Μανώλης Κινδύνης, ο Πάνος Τζελέπης ενώ άλλοι επέστρεψαν στην Ελλάδα μεταφέροντας εδώ το ευρωπαϊκό κλίμα, όπως ο Τάκης Ζενέτος.

⁴² Κώστας Καγαμπέλης, Κώστας Κιτσίκης, Σπύρος Σταΐκος, Εμμ.Βουρέκας, Περικλής Σακελλάριος, και άλλοι, Tzonis οπ.παρ. Φιλίπιδης, οπ.παρ.

⁴³ Γ.Σαρηγιάννης «η εξέλιξη της εμπορευματοποίησης της κατοικίας και η επίδρασή της στην μορφή της κατοικίας και της πόλεως», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 12/1978 σελ. 108 κ.εφ. του ίδιου «Η σύγχρονη πολεοδομική νομοθεσία σαν αποτέλεσμα της θέσεως της κατοικίας στην παραγωγική διαδικασία», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* οπ.παρ. σελ 144 κ.εφ., Μ.Μαρμαράς *η αστική πολυκατοικία της Μεσοπολεμικής Αθήνας* Αθήνα 1991, Ε.Παπαδάμ-Ριζά *Συμβολή της αστικής πολυκατοικίας στην γένεση της σύγχρονης ελληνικής οικοδομικής*, Αθήνα 2002.

⁴⁴ Γ.Σαρηγιάννης, Αθήνα 1830-2000, κεφ. 3 και 4. που αναφέρθηκε, του ίδιου «si le batiment va bien...» μέρος Α. και Β. στο www.GreekArchitects.gr αναρτήσεις 7.6 και 21.7 2012 αντίστοιχα, *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, Αφιέρωμα στην πολυκατοικία τεύχος 12/1978. Σε όλα τα παραπάνω, υπάρχει αναλυτική βιβλιογραφία

⁴⁵ Γ.Σαρηγιάννης, «Η μικροαστική πόλη». *Διάπλους* 26/Ιούνιος-Ιούλιος 2008

⁴⁶ Ν.Βαλσαμάκης, Τάκης Ζενέτος, Θ.Βαλεντής, Ηλίας Σκρουμπέλος, κ.α.

⁴⁷ Βλ. πολύ λεπτομερή και καλή ανάλυση στους Alexander Tzonis & Alcestis Rodi, *Greece...* οπ.παρ.

⁴⁸ Πολύ υλικό υπάρχει στο περιοδικό του Α.Κιτσίκη *Αρχιτεκτονική* εκείνης της εποχής

⁴⁹ Οι δημοσιεύσεις γίνονταν σποραδικά στην *Αρχιτεκτονική* (1957-1969) και στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα* από το 1967 και μετά.

⁵⁰ Νέλλη Ανδρικοπούλου, *το ταξίδι του Ματαρόα, 1945*, Αθήνα 2007, ακόμη και το *προσωπικό Αρχείο Μερλιέ* (στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών) και το *προσωπικό Αρχείο* της Γραμματέας του, Ελένης Παπανικολάου.

- Τέλος έχουμε δύο σημαντικά γεγονότα που σηματοδότησαν την αρχιτεκτονική του '60 : το έργο των Ξενία του ΕΟΤ από την ομάδα Κωνσταντινίδη που επέδρασε στο σύνολο της τότε αρχιτεκτονικής δημιουργίας, και τα έργα του Πικιώνη (Ακρόπολη, επαύλεις Πουρή και Ποταμιάνου, Παιδική Χαρά Φιλοθέης) τα οποία τιμήθηκαν, αναγνωρίστηκαν, αλλά όμως η επιρροή τους παρέμεινε μόνον στον στενό κύκλο του Πικιώνη και ελάχιστων μαθητών του.

Θα μπορούσαμε να επισημάνουμε, μεταφορικά, ότι για παράδειγμα, σε μια βιβλιοθήκη, μπορούν να υπάρχουν πολλά βιβλία Μαθηματικών, Φυσικής, Ιατρικής, ακόμη και Λογοτεχνίας, λιγώτερα όμως Ποίησης, έτσι και στην Αρχιτεκτονική, έχουμε δεκάδες καλά παραδείγματα, τεχνικά επιτεύγματα, ακόμη και λογοτεχνήματα: ποιήματα όμως ελάχιστα –και αυτός ήταν ο Πικιώνης.

Πολυτελείς πολυκατοικίες στην Β.Σοφίας : **εικ. 0041.** (Βουρέκας-Στάϊκος ;)⁵¹, **εικ. 0042.** Κ.Καψαμπέλης⁵². Πολυτελείς κατασκευές με πολύ μεγάλα διαμερίσματα, των συντηρητικών αρχιτεκτόνων. Η αρχιτεκτονική τους, αλλά κυρίως η ιδεολογία τους περιγράφεται καθαρά στον εναρκτήριο λόγο του Κ.Κιτσίκη στο ΕΜΠ το 1940⁵³.

εικ. 0043 και **εικ. 0044.** Η αθηναϊκή πολυκατοικία στην πλήρη άνθισή της⁵⁴ ο Δεσποτόπουλος αποκαλούσε την πολυτελή πολυκατοικία του Μεσοπολέμου «*καλλιμάραμο τρώγλη*»⁵⁵.

⁵¹ Φωτ. του συγγρ. 11.5.2012

⁵² Αρχιτεκτονική τ.3/1957

⁵³ Κ.Κιτσίκη, «αι τάσεις της συγχρόνου Αρχιτεκτονικής», εναρκτήριος εκφωνηθείς την 22 Μαρτίου 1940, (ανάτυπο από τα *Τεχνικά Χρονικά* τ.202-203 / 1940). Βλ. και κριτική στον Γ.Σαρηγιάννης «η αρχιτεκτονική στην Ελλάδα και οι σπουδές της στο ΕΜΠ» *Τεχνικά Χρονικά* 3/77 σελ.72-73.

⁵⁴ Φωτογραφίες του συγγρ. 11.5.2012

εικ.0045. Η Αθήνα στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, όγκος μπετόν και ασφάλτου, αποθήκη εργατικών χεριών...(φωτογραφία Γιάννη Σαρηγιάννη, 1998)⁵⁶

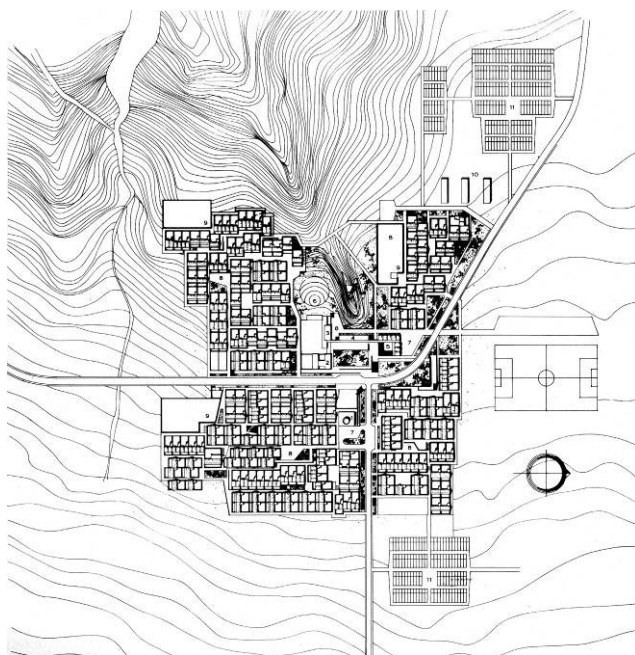

εικ. 0046. Η Αθήνα⁵⁷ και οι πολυκατοικίες της, μια τριτοκοσμική πόλη, αν και υπάρχουν και χειρότερα παραδείγματα, σύγχρονα και μάλιστα πολυόροφα, στην Σιγκαπούρη, το Χονκ-Κόνγκ, την Σαγκάη κ.α.

⁵⁵ πρόλογος στην διδακτορική του Αλ.Λοΐζου «ο ηλιασμός εις την Αρχιτεκτονικήν και την Πολεοδομία», Αθήνα 1946 σελ. 9

⁵⁶ Γ.Σαρηγιάννης, Αθήνα 1830-2000... σπ.παρ. σελ. 323.

⁵⁷ Αεροφωτογραφία , Studio K., στο «Αττικό Τοπίο και περιβάλλον» κατάλογος Εκθεσης, ΥΠΠΟ, 1989

εικ.0047. Σαντορίνη, 1956-59⁵⁸. Κ.Δεκαβάλλας, Σ.Κονταράτος, Β.Μπογάκος, Ν.Σαπουτζής Β.Γρηγοριάδης. Αν εξαιρέσουμε το οδικό δίκτυο που διασχίζει το κέντρο, κατά τα άλλα πρόκειται για πάρα πολύ καλό παράδειγμα πολεοδομίας που προσπαθεί να ξεφύγει από τα πρότυπα του ΑΟΕΚ και γενικά της «κατά στοιχείους δόμησης». Για περισσότερη ανάλυση, και σε σύγκριση με τα «Ασπρα Σπίτια» του Δοξιάδη κλπ., βλ. Γ.Σαρηγιάννης, «Αριστερή Ιδεολογία...»⁵⁹

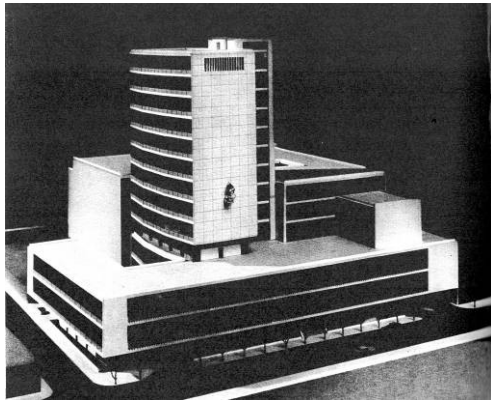
3. Γνωσιολογικές και Ιδεολογικές επιδράσεις όπως αυτές διαμορφώνονταν από τις πηγές. Οι πηγές ήταν προφανώς η Σχολή Αρχιτεκτόνων, ελληνική και ξένη βιβλιογραφία και αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, δραστηριότητα ελληνικού Δημοσίου και ιδιωτών. Σίγουρα υπάρχει μια αμφίδρομη κίνηση: ένα κτισμένο έργο εμπνευσμένο από κάποιο ξένο περιοδικό, προβάλλεται στον ελληνικό αρχιτεκτονικό Τύπο, και στην συνέχεια, το ίδιο αποτελεί «πρότυπο» και αναπαράγει την «θεωρία» και «ιδεολογία» του. Παράλληλα, πολλές από τις παραπάνω «πηγές» είχαν κοινά πρότυπα, όπως π.χ. στην Σχολή Αρχιτεκτόνων : ορισμένοι καθηγητές δίδασκαν την μπωζαρίτικη ή γερμανική παράδοση και έκτιζαν παρομοίως. Αυτό συνήθως αποτελούσε και «πρότυπο» για τους φοιτητές (ή τουλάχιστον για τους «καλούς τους φοιτητές»). Από την άλλη μεριά, ήταν τα ξένα περιοδικά μέσα από τα οποία περνούσε συγκεκριμένη προοδευτικότερη ιδεολογία, και αυτά λειτουργούσαν ως «πρότυπα» για αρχιτέκτονες και φοιτητές. Παράλληλα, το μη καθηγητικό επιτελείο κάθε Εδρας, (επιμελητές, βοηθοί) συνήθως ήταν φορείς αυτής της κατεύθυνσης και όχι του καθηγητού, είναι χαρακτηριστικό ότι πολλές φορές συντηρητικοί καθηγητές εμφάνιζαν ξαφνικά σύγχρονη μορφολογία σε έργα τους, μόνο που αυτή οφειλόταν κυρίως στους νεαρούς συνεργάτες τους (συνήθως και επιμελητές τους). Παράδειγμα ο Κώστας Κιτσίκης ο οποίος σχεδίαζε επαύλεις και πολυκατοικίες με πρότυπα γερμανικά έργα του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα, και ξαφνικά σχεδιάζει τον πύργο του ΟΤΕ στην Γ.Σεπτεμβρίου και το Πνευματικόν Κέντρον Δελφών αναφέροντας σ' αυτό την συνεργασία του επιμελητή του Α.Λαμπάκι,⁶⁰ καθώς και άλλα έργα του σε

⁵⁸ Αρχιτεκτονική 46/1964

⁵⁹ Γ.Σαρηγιάννης, «η Αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, μέρος Β.», www.GreekArchitects.gr, ανάρτηση 24.1.2013

⁶⁰ βλ. Π.Τσολάκης (επ. έκδ.), *50 ετών δράσις του Κώστα Κιτσίκη*, Αθήναι 1965

εντελώς σύγχρονη μορφολογία της εποχής, (χωρίς όμως να αναφέρονται οι συνεργάτες του, πράγμα σύνηθες ...).

εικ. 0048. Κ.Κιτσίκης (και Α.Λαμπάκης;) , Μέγαρο ΟΤΕ στην Γ.Σεπτεμβρίου. **εικ. 0049.** Κ.Κιτσίκης και Α.Λαμπάκης, Πνευματικό Κέντρο Δελφών, 1960⁶¹.

4. Ποιά ήταν η αρχιτεκτονική ιδεολογία στην Σχολή Αρχιτεκτόνων.

Η Σχολή, τα δέχεται όλα, (και τί θα μπορούσε να κάνει άλλωστε), από κάποιους καθηγητές ασκείται έντονη πολεμική ενάντια σε Δοξιάδη, Le Corbusier κ.α. αλλά μόνο στο μορφολογικό επίπεδο. Κανείς δεν είχε το θάρρος (ή και την Γνώση;;;;) να χτυπήσει τον Le Corbusier στις θεωρίες του και την φασιστική και αρχιτεκτονοκεντρική ιδεολογία του, φοβάμαι ότι συμφωνούσαν με τον αρχιτεκτονοκεντρισμό του, απλά τον ήθελαν να εκπορεύεται από τους ίδιους ! Εχω ακόμη την εντύπωση ότι η όποια πολεμική τους ενάντια στον Le Corbusier εδραζόταν στην εσφαλμένη αλλά επικρατούσα τότε σε Ανατολή και Δύση άποψη περί «αριστερού» και «προοδευτικού» Κορμπύ, που όπως τώρα γνωρίζουμε, μόνο αυτό δεν ήταν. Η πολεμική ενάντια στον Δοξιάδη, έχω εκφράσει παληότερα την άποψη ότι οφειλόταν στον έμφυτο συντηρητισμό της Σχολής και στην υπεροψία του καθηγητικού κατεστημένου, πολεμική που ασκείτο τότε και ενάντια στον Σύλλογο Αρχιτεκτόνων και σε ό,τι ερχόταν εκτός του Ακαδημαϊκού χώρου⁶². Ενα ακόμη παράδειγμα: η Σχολή είχε αγνοήσει όλο το κίνημα που είχε προκύψει από τις πολεοδομικές αναζητήσεις μετά την αποτυχία των βρετανικών νέων πόλεων (J.B.Bakema. Γ.Κανδύλης κ.α.), ενώ ακόμη και σήμερα αγνοεί την Σχολή του Αμστερνταμ ή της Βιέννης για παράδειγμα.

Θεωρίες για την κοινωνική σημασία της Τέχνης και της Αρχιτεκτονικής, δίδασκαν και πολύ καλά και σωστά μόνο ο Νίκος Εγγονόπουλος (Ιστορία της Τέχνης) και ο Δημήτρης Κωνσταντινίδης⁶³ (Ιστορία Αρχιτεκτονικής), επιμελητές και οι δύο. Ο Μιχαήλης, είχε ξεχάσει κάποια προοδευτικά τμήματα από το συντηρητικό και

⁶¹ Π.Τσολάκης, 50 ετών δράσεις του Κώστα Κιτσίκη, Αθήνα 1965

⁶² Γ.Σαρηγιάννης, «οι θεωρητικές και συνθετικές απόψεις του Κ.Α.Δοξιάδη σε σχέση με τις πολεοδομικές θεωρίες της εποχής του», στα Πρακτικά του Συνεδρίου (2007) *ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης και το έργο του* Αθήνα 2009, τ.1^{ος}, σελ. 345 κ.εφ.

⁶³ Ευτυχώς ο Κωνσταντινίδης εξέδωσε τις παραδόσεις του σε πέντε τόμους: *παραδόσεις ιστορίας της Αρχιτεκτονικής* Αθήνα 1968 έως 1973

μετριοπαθές βιβλίο του⁶⁴, και αναλώνονταν σε επαίνους για τις ΗΠΑ και το κοινωνικό καθεστώς τους, της Ελευθερίας, της μη Στρατοκρατίας τους, και της Κατανάλωσης⁶⁵, ο Κώστας Κιτσίκης και ο Ευάγγελος Ρουσσόπουλος δίδασκαν και έκτιζαν γερμανικές βίλλες, γενικώς εκλεκτικιστικές, κάποιες με «ενθυμήσεις» νεώτερες, αργότερα στην θέση του Ρουσσόπουλου εκλέχτηκε ο Βάσος Κασσάνδρας, παληός μπωζαρίτης που συνέχισε με ακόμη συντηρητικότερη μπωζαρίτικη έκφραση προκαλώντας αντιδράσεις στο επίπεδο των επιμελητών και των φοιτητών.

5. Η διαπάλη «ελληνικής» και «διεθνούς» αρχιτεκτονικής.

Ιδεολογικά υπήρχε πάντοτε το ερώτημα «παράδοση ή διεθνισμός», (ήδη από τον Μεσοπόλεμο⁶⁶), και είχε ρητά διατυπωθεί από τον Κώστα Κιτσίκη στο εναρκτήριο μάθημά του το 1940 εκφράζοντας την θέση του υπέρ της διεθνικότητας της Αρχιτεκτονικής στην εποχή μας⁶⁷, μόνο που την εννοούσε, των συντηρητικών Γερμανικών Πολυτεχνείων), όπως τουλάχιστον φάνηκε από το έργο του των επόμενων δεκαετιών. Στο κείμενό του για τα νέα κτήρια του Πολυτεχνείου το 1937 (κτήριο Γκίνη) είναι σαφής : «...λαβόντες υπ' όψιν ότι αφ' ενός ο οργανισμός του Πολυτεχνείου Αθηνών στηρίζεται επί του οργανισμού των Γερμανικών Πολυτεχνείων, αφ' ετέρου δε ότι εις άλλας χώρας πλην της Γερμανίας δεν υπάρχουν νεώτερα κτήρια Πολυτεχνείων, εβασίσαμεν την μελέτην των κτηρίων επεκτάσεως του ημετέρου Πολυτεχνείου επί των νεωτέρων κτηρίων των Γερμανικών Ανωτάτων Τεχνικών Σχολών...»⁶⁸. (Ο Χίτλερ ήταν ήδη τέσσερα χρόνια στην Εξουσία και είχε ήδη δώσει πολλά δείγματα γραφής όπως την Nacht der langen Messer, «νύχτα των μεγάλων μαχαιριών» -3 Ιουνίου-2 Ιουλίου 1934- όπου ξεκαθάρισε το ναζιστικό Κόμμα από την «αριστερά» του πτέρυγα, δολοφονώντας τον Ernst Röhm και τους ανθρώπους του. Λίγο αργότερα, -9 ως 10 Νοεμβρίου 1938- έγινε η «Kristallnacht», «Νύχτα των Κρυστάλλων», κορύφωση των αντιεβραϊκών ενεργειών του και απαρχή του Ολοκαυτώματος).

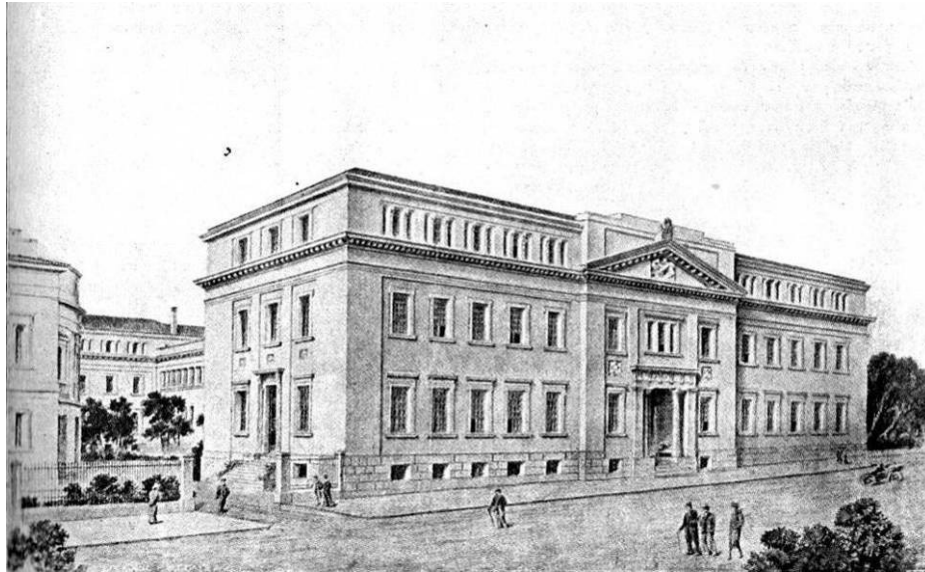
⁶⁴ Π.Α.Μιχελή, *η Αρχιτεκτονική ως Τέχνη*, Αθήνα 1940

⁶⁵ Π.Α.Μιχελή, «η αισθητική της Αρχιτεκτονικής των ΗΠΑ» *Τεχνικά Χρονικά* 359-360/1954, σελ. 93-94. Δες περισσότερη ανάλυση στο Γ.Σαρηγιάννης «η Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα και οι σπουδές της στο ΕΜΠ» *Τεχνικά Χρονικά* 3/1977, σελ. 77, υποσημ. 42 και 43, και του ίδιου, «Αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία...μέρος Β» που αναφέρθηκε.

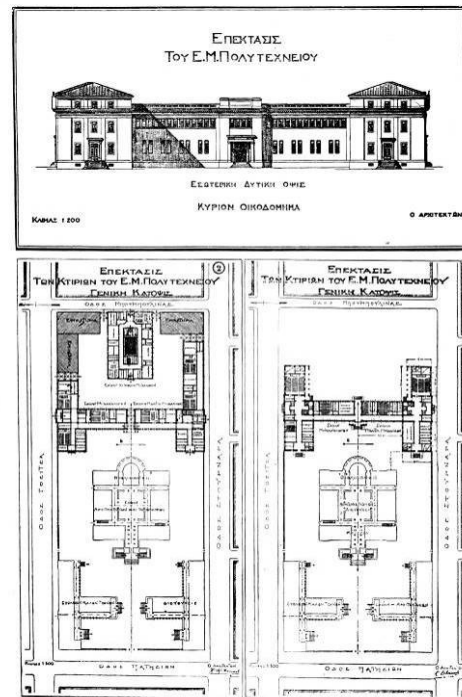
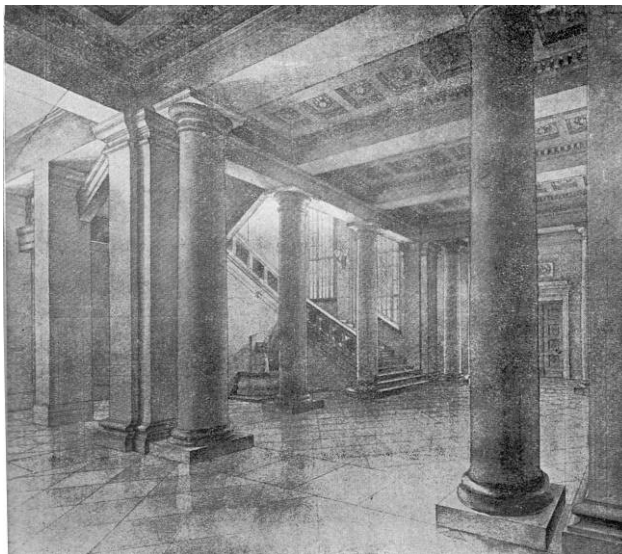
⁶⁶ Δ.Γληνός, «Ο Δημιουργικός Ιστορισμός», στο Δ.Γληνού, *εκλεκτά έργα* τ.Α. Αθήνα 1971

⁶⁷ Κ.Κιτσίκης, *Αι τάσεις της σύγχρονης Αρχιτεκτονικής, ανάπτυπο*, 1940 από τα *Τεχνικά Χρονικά*, (ο εναρκτήριο λόγος του 22.3.1940) Δες περισσότερη ανάλυση στο Γ.Σαρηγιάννης «η Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα και οι σπουδές της στο ΕΜΠ» *Τεχνικά Χρονικά* 3/1977, σελ. 73 κ.εφ.

⁶⁸ Κ.Κιτσίκης, «τα νέα κτήρια του Πολυτεχνείου» στο επετειακό τεύχος των *Τεχνικών Χρονικών* : *Η εκατονταετηρίς του Εθν.Μ.Πολυτεχνείου*, Αθήνα 1.7.1939, σελ. 71.

εικ. 0050. Κ.Κιτσίκης, κτήριο Γκίνη ΕΜΠ, 1933-1936⁶⁹

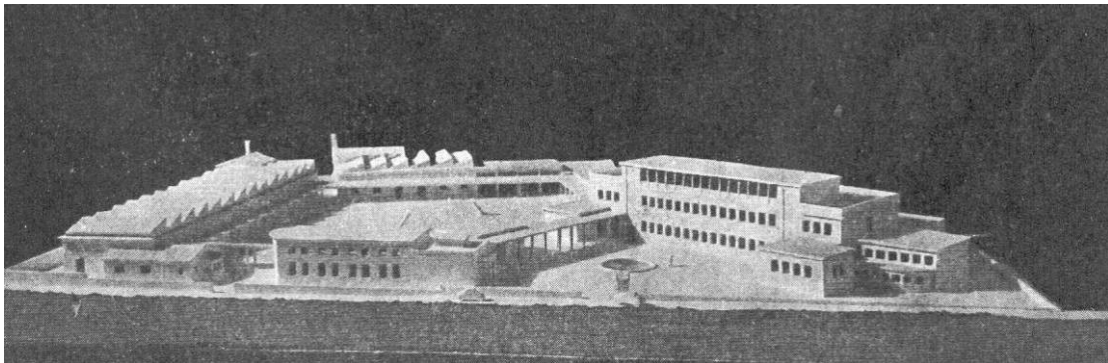
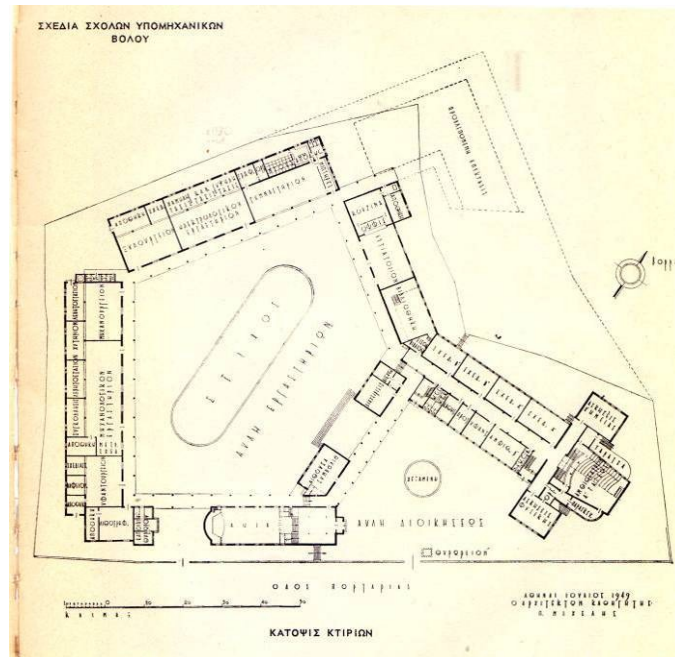
εικ.0051. Κ.Κιτσίκης, ο χώρος εισόδου του κτηρίου Γκίνη, **εικ. 0052.** του ίδιου, επέκταση του ΕΜΠ, 1936⁷⁰

Ο Κιτσίκης είχε μελετήσει και τις Σχολές Υπομηχανικών Κρήτης, Θεσσαλονίκης και Ιωαννίνων Στο ίδιο μήκος κύματος ήταν και ο Εμμανουήλ Κριεζής (κτίρια Μπουμπουλίνας και Τσοσίτσα, 1950, και το εργαστήριο μηχανικής στου Ζωγράφου 1950) και ο Παναγιώτης Μιχαηλής (όπως η πολυκατοικία των καθηγητών του ΕΜΠ της λεωφόρου Β.Σοφίας 79, ή τα κτήρια του Πολυτεχνείου στου Ζωγράφου – Μηχανολογικών και Μηχανουργικών Εργοστάσιον, και οι Σχολές Υπομηχανικών

⁶⁹ Κ.Κιτσίκης, τα νέα κτήρια... οπ.παρ.

⁷⁰ Κ.Κιτσίκης, τα νέα Κτήρια... οπ.παρ.

Βόλου και Πατρών ⁷¹), όμως πρέπει να σημειωθεί ότι ο Μιχελής στο έργο του «η αισθητική της αρχιτεκτονικής του μπετόν αρμέ» ⁷² προσπαθεί να ανιχνεύσει κατευθύνσεις για την μορφολογία που προκύπτει από την χρήση του οπλισμένου σκυροδέματος με πολύ επιτυχία, έπειτα από μια εκτενή και σε βάθος μορφολογική και ιστορική ανάλυση η οποία όμως δεν εκφράστηκε στο αρχιτεκτονικό του έργο. Λεγόταν στους φοιτητικούς κύκλους μας το '60, ότι του το είχαν παρατηρήσει αυτό του Μιχελή, και εκείνος είχε απαντήσει πολύ εύστοχα, ότι «*με το σφυρί και το αμόνι μπορείς να κατασκευάσεις ένα μαχαίρι, αλλά δεν μπορείς να κόψεις...*».

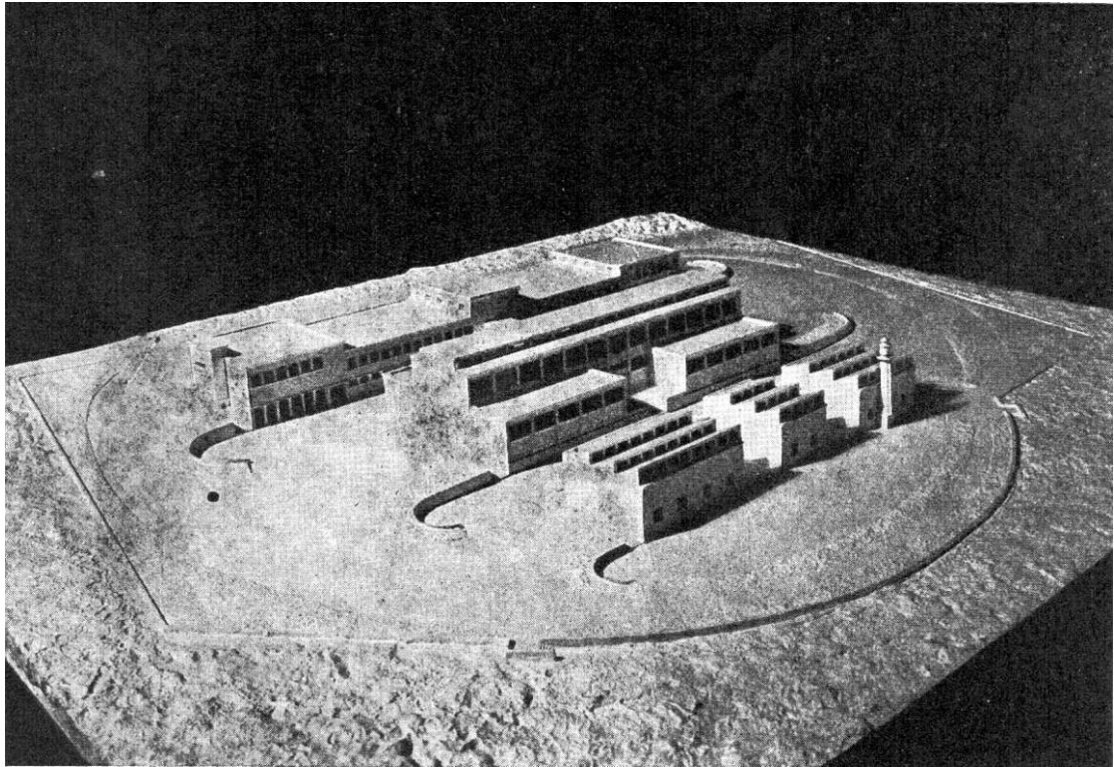

εικ. 0053 και 0054. Π.Μιχελής, Σχολές Υπομηχανικών Βόλου, 1949⁷³

⁷¹ Οδηγός Σπουδών ΕΜΠ 1950, στο τέλος του τόμου χωρίς αριθμηση σελίδων, βλ. ακόμη Π.Α.Μιχελής, Αρχιτεκτονικά μελέται, Αθήνα 2008, και Π.Τσολάκη (επ.έκδ.), 50 ετών Δράσις του Κώστα Κιτσιίκη, Αθήνα 1965

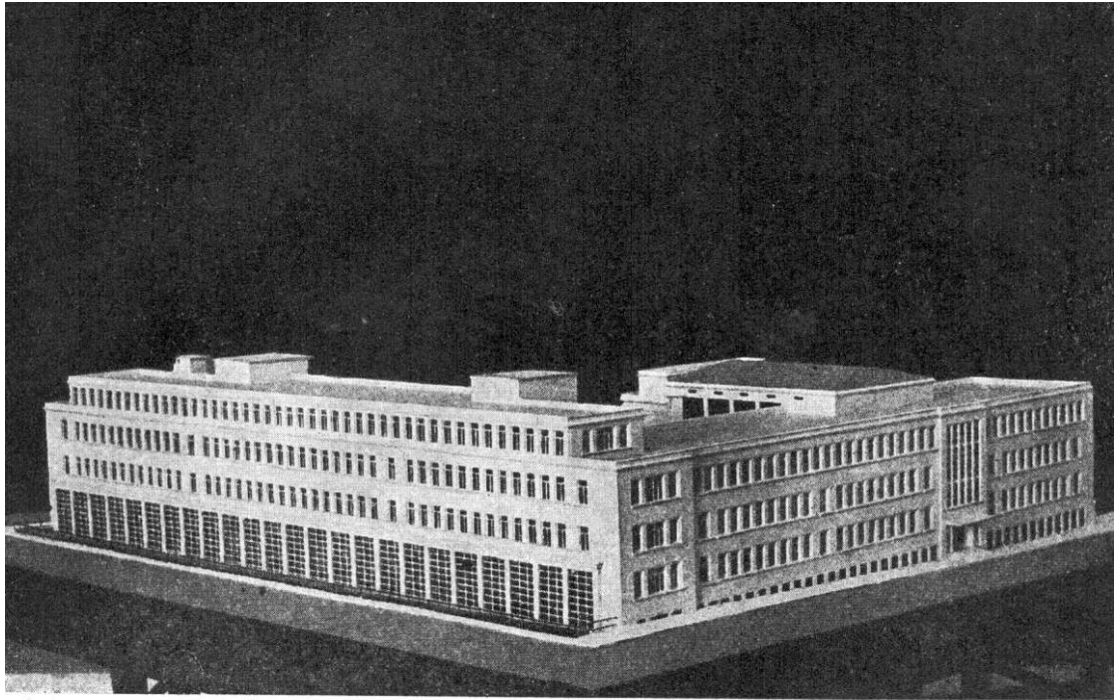
⁷² Π.Α.Μιχελής, η αισθητική της αρχιτεκτονικής του μπετόν αρμέ, Αθήνα 1955

⁷³ Οδηγός Σπουδών ΕΜΠ 1950

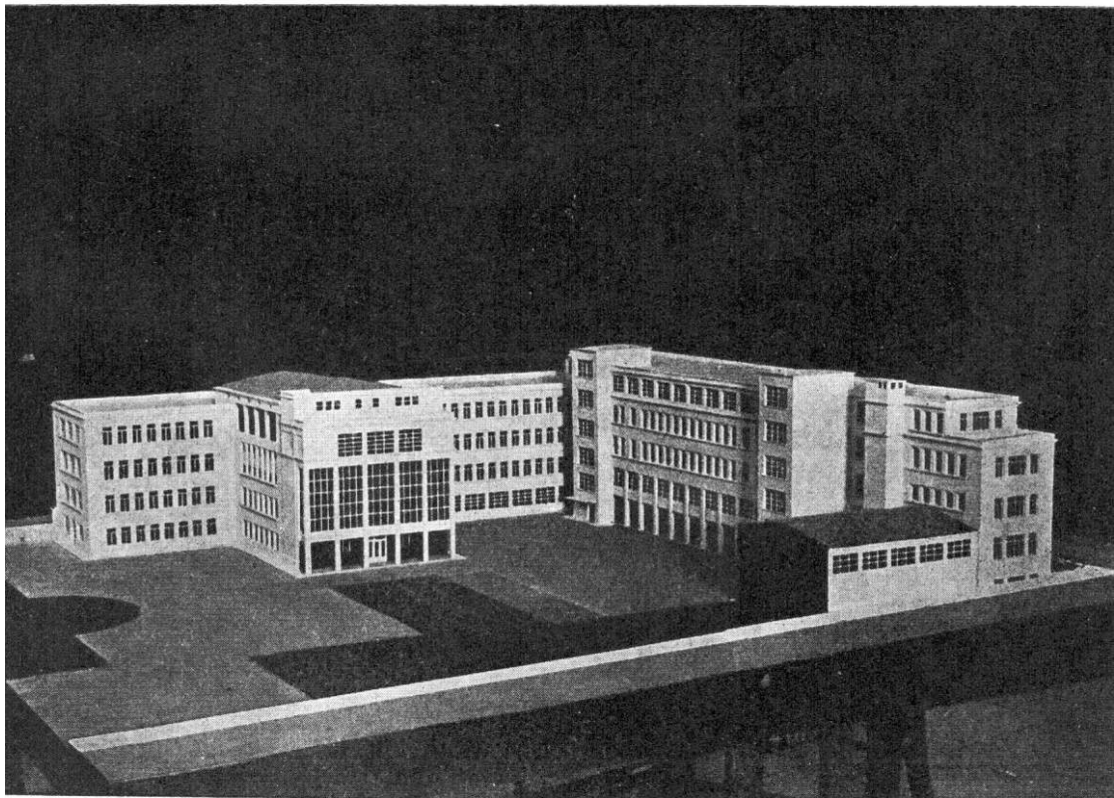

εικ.0055. Π.Μιχελής, μηχανουργικό εργοστάσιο ΕΜΠ στου Ζωγράφου, 1949⁷⁴

⁷⁴ Οδηγός Σπουδών ΕΜΠ 1950

ΟΨΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΟΔΩΝ ΤΣΙΤΣΑ - ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΝΑΣ
(ΠΡΟΠΛΑΣΜΑ)

ΟΨΙΣ ΕΚ ΤΗΣ ΑΥΛΗΣ
(ΠΡΟΠΛΑΣΜΑ)

εικ. 0056. Εμμ.Κριεζής, Νέα Κτήρια ΕΜΠ (Μπουμπουλίνας-Τσιτσα) 1949⁷⁵

⁷⁵ Οδηγός Σπουδών ΕΜΠ 1950

Τώρα, εμφανίζεται μια ομάδα, με επικεφαλής τον Άρη Κωνσταντινίδη⁷⁶, η οποία αθόρυβα, παράγει αρχιτεκτονικό έργο με αρχές μεν του Μοντέρνου Κινήματος (λειτουργικότητας και κατασκευαστικότητας – fonctionnalisme, konstruktivism), αλλά με μορφολογία που έρχεται ως συνέχεια και όχι ως μίμηση των ελληνικών παραδοσιακών μορφών. Δίπλα της πολλοί νεαροί αρχιτέκτονες ξεπερνάν πολλά όρια και η μορφολογία τους εδράζεται σε διεθνή πρότυπα. Κάποιοι από αυτούς ανέπτυξαν και θεωρητικά τις θέσεις τους, αλλά σε ακραίες θέσεις ή και σε λάθος εκτιμήσεις όπως ο Ζενέτος, ο οποίος είδε μεν σωστά τις δυνατότητες των τηλεπικοινωνιών αλλά θεωρητικά έφθασε τις θέσεις του σε άκρα εντελώς λάθος, τόσο για την οικοδόμηση κρεμαστών πόλεων όσο και για την κατασκευή της περίφημης ηλεκτρονικής πολυθρόνας⁷⁷.

Είναι προφανές ότι τόσο οι θέσεις τους όσο και η μορφολογία τους δεν γεννήθηκαν από το μηδέν, και σε πολλούς βρίσκουμε τα πρότυπά τους ολικά ή μερικά, στον διεθνή αρχιτεκτονικό τύπο, όπως την L'Architecture d'Aujourd'Hui (την οποία ο Δεσποτόπουλος με αηδία την αποκαλούσε «φιγουρίνι») το Bauen+Wohnen, το AD, το the Japan Architects, ή σε βιβλία όπως το γνωστό Stadtstrukturen für Morgen του J.Dahinden⁷⁸ κ.α. Το πρώτο, ήταν γενικώς ενημερωτικό, το δεύτερο εξέφραζε την σύγχρονη γερμανική αρχιτεκτονική, το τρίτο την αγγλοσαξωνική και το τέταρτο την ιαπωνική με έμφαση τις τότε μεσουρανούσες «μεγαλοκατασκευές» (με διάφορες «θεωρητικές» ετικέτες⁷⁹), το βιβλίο του Dahinden ήταν συστηματικό και ενημερωτικό. Υπάρχουν πολλοί αρχιτέκτονες μας οι οποίοι πέρασαν διάφορες φάσεις στην σταδιοδρομία τους, ανάλογα με το ποιο περιοδικό συμβουλευόνταν ή ποιο ήταν «του συρμού», και αυτό το βλέπει εύκολα κανείς στο έργο τους : «Κωνσταντινιδικό» όταν μεσουρανούσε ο ΕΟΤ, «χωροκατασκευαστές» όταν μεσουρανούσε ο Kenzo Tange, και αργότερα, οι ίδιοι πάντα, «μεταμοντέρνοι» μετά το 1980.

6. Η επιρροή συγκεκριμένων ξένων Αρχιτεκτόνων και οι εκφραστές τους στην Ελλάδα.

Πολλών ξένων αρχιτεκτόνων οι συνθέσεις, χρησίμευσαν ως πρότυπα ή και ως μοντέλα. Αρκετές φορές κάτι «καινούργιο» στον διεθνή χώρο ερχόταν γρήγορα στην Ελλάδα και γνωστοί αρχιτέκτονες το υιοθετούσαν και για κάποιο διάστημα σχεδίαζαν με αυτό το πρότυπο. Άλλοι όμως έχοντας ξεκινήσει από κάποιο πρότυπο, ή έχοντας διαμορφώσει μια συγκεκριμένη άποψη για την μορφή, χάραζαν δικούς τους δρόμους. Αν ερευνήσει κανείς τα γνωστότερα έργα στην Ελλάδα θα βρεί στα αρχιτεκτονικά περιοδικά της εποχής και την πηγή της έμπνευσής τους, π.χ. για τις

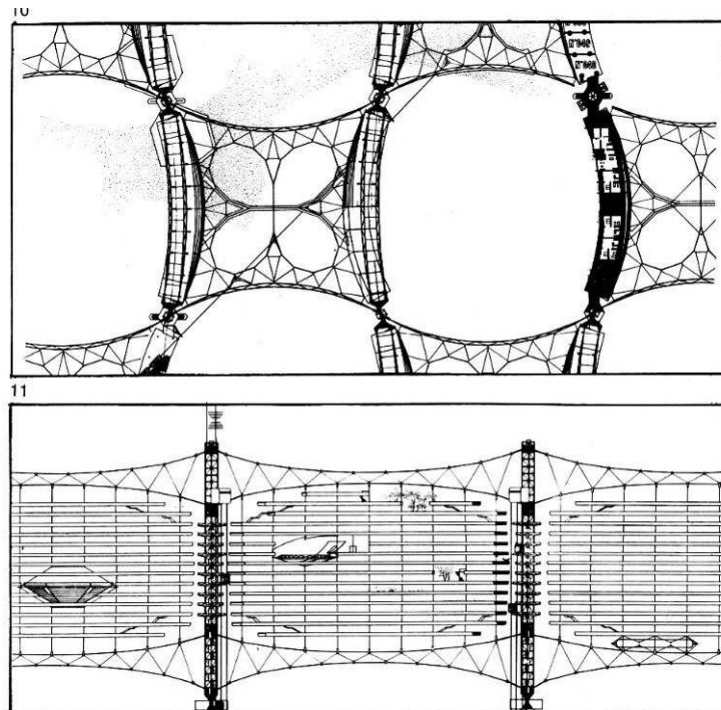
⁷⁶ Ο ΕΟΤ, συγκρότησε την Τεχνική του Υπηρεσία, με επικεφαλής τον Σφαέλλο και Προϊστάμενο Μελετών τον Άρη Κωνσταντινίδη και μελετητές Φ. Βώκο, Δ. Ζήβα, Κ. Διαλυσμά, Γ. Νικολετόπουλο, Κ. Σταμάτη και Ι. Τριανταφυλλίδη, οι οποίοι και εκπόνησαν (μαζί και ο Κωνσταντινίδης) όλη τη σειρά των «Ξενία». (βλ. περισσότερα Γ.Σαρηγιάννης « Η Αριστερή Ιδεολογία...» μέρος Β. που αναφέρθηκε).

⁷⁷ Τ.Ζενέτος, «Ηλεκτρονική Πολεοδομία», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 3/1969 κ.εφ. δεξ ακόμη κριτική στο Γ.Σαρηγιάννης, *Τα σύγχρονα ρεύματα στην Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία και το Κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρό τους*, Αθήνα 1989 (πολυγρ. σημειώσεις ΕΜΠ, μέρος τους έχει ενταχθεί στα «Η Χάρτα των Αθηνών» Μέρος Α. και Μέρος Β. στο www.GreekArchitects.gr αναρτ. 12.12.10 και 4.1.11 αντίστοιχα), και ακόμη στον ίδιο, «η αριστερή Ιδεολογία ...Μέρος Γ» που αναφέρθηκε.

⁷⁸ Justus Dahinden, *Stadtstrukturen für Morgen*, Stuttgart 1971

⁷⁹ Ως μεταβολιστές κ.α.

κρεμαστές πόλεις του Ζενέτου του 1965-1973 υπάρχει η παράλληλη πρόταση του Yoishiro Hosaka⁸⁰ του 1965 και του Dahinden⁸¹ του 1971, Εδώ θα πρέπει να κάνει κανείς έναν ευσυνείδητο διαχωρισμό: εκείνους που εμπνέονταν αλλά και προχωρούσαν πιο πέρα το πρότυπό τους, και βέβαια εκείνους που με πολύ ευκολία στηρίζονταν στο έτοιμο χωρίς να κάνουν και πολύ μεγάλο κόπο να το εξελίσουν, κάποιοι μάλιστα «κολλούσαν» σε κάποιο μορφολογικό εύρημα δημιουργώντας πρόσκαιρα «Σχολή» όπως οι σκληρές ογκοπλαστικές μορφές που προέκυπταν από την μορφολογία της μακέτας, που κυριάρχησαν όλη την δεκαετία του '60 κυρίως σε αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς δημοσίων κτηρίων.

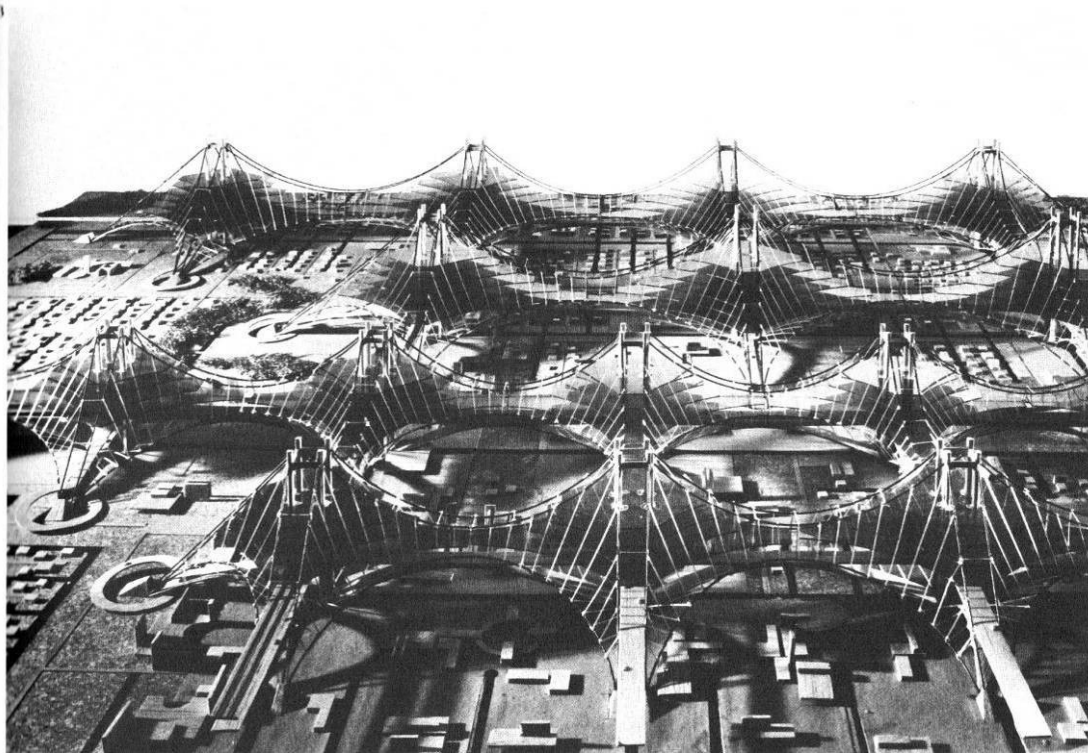
εικ. 0057. Τ.Ζενέτος, «ηλεκτρονική πολεοδομία», η κρεμαστή πόλη. 1965.⁸²

Αν ξεπεράσει κανείς το στάδιο του «εντυπωσιασμού» όλες οι προτάσεις αυτές (Ζενέτου, Archigramm, γιαπωνέζων «μεταβολιστών» κ.α.) είναι εφιαλτικές καταστάσεις αν σκεφθεί κανείς το πώς θα ήταν η ζωή σε ένα τέτοιο περιβάλλον, όχι μόνο «τοπιολογικά» αλλά και κοινωνικά : σε μια απομόνωση, εξατομίκευση, μετατροπή της ζωής και του ίδιου του Ανθρώπου σε μηχανή, σε «αριθμό» έτσι που οι «προφητείες» του Οργουελ ωχριούν μπροστά στις προτάσεις αυτές. Και το χειρότερο, είναι και επενδεδυμένες με «κοινωνικό περιεχόμενο» (!). Από την άλλη μεριά, έχουν ενδιαφέρον γιατί δείχνουν σε ακραίες μορφές, τι σημαίνει το υφιστάμενο Κοινωνικό Σύστημα της κυριαρχίας της ατομικής ιδιοκτησίας, της ατομικής απομόνωσης, της διάλυσης της συλλογικότητας, αυτό που ο Δεσποτόπουλος ονόμαζε «μη πόλεις».

⁸⁰ Dahinden, οπ.παρ. σελ. 98 και 99

⁸¹ Στο ίδιο σελ. 51

⁸² Τ.Ζενέτος, «Ηλεκτρονική Πολεοδομία», *Αρχιτεκτονικά Θέματα* 3/1969 κ.εφ

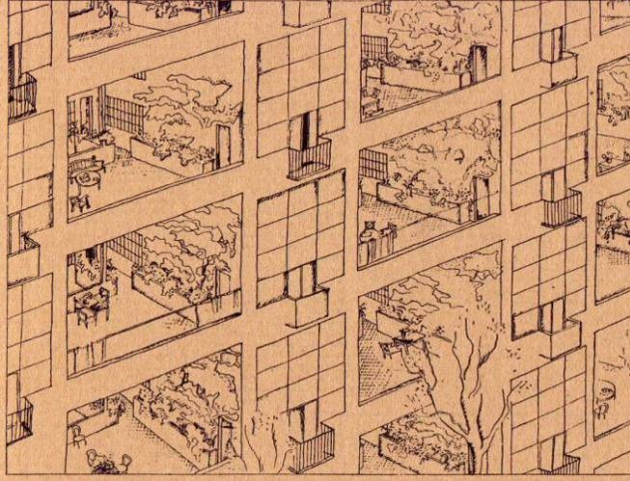
εικ. 0058. Yoishiro Hosaka, κρεμαστή πόλη, 1965.⁸³

Το ποιοί ήταν οι αρχιτέκτονες (έλληνες και ξένοι) που είχαν ως πρότυπά τους γνωστοί έλληνες αρχιτέκτονες του '60 είναι γνωστό. Ονόματα που προβάλλονταν με επίταση από τον διεθνή αρχιτεκτονικό τύπο, θεωρούντο «ιερά τέρατα» και πηγές έμπνευσης. Η αποκαθήλωση των θεών αυτών, ξεκίνησε τον «Μάη του '68», με πρώτο θύμα τον Le Corbusier, που οι Γάλλοι αλλά και οι ελβετοί συμπατριώτες του δεν ξέχασαν ποτέ την συνεργασία του με τον Μουσολίνι, τα καλά του λόγια για τον Χίτλερ, και την συνεργασία του με την Κυβέρνηση του Vichy και τον στρατάρχη Pétain, ούτε είχαν πετάξει στα άχρηστα τις μεσοπολεμικές σκληρές πολιτικές κριτικές της L' Humanité. Στην συνέχεια ακολούθησαν και άλλοι θεοί, όπως ο Mies van der Rohe, που εις μάτην παρέμενε τέσσερα χρόνια στην ναζιστική Γερμανία περιμένοντας να καταλάβει την θέση του προσωπικού Αρχιτέκτονα του Führer, εκδιώκοντας αριστερά στελέχη του Bauhaus όπως ο Hannes Mayer και άλλοι και τελικά κλείνοντάς το⁸⁴. Όταν τελικά πήρε την θέση του «αρχιτέκτονα του Führer» ο «κομματικός» Peter Schulze-Naumburg, ο Mies «διέφυγε» το 1937 στις ΗΠΑ⁸⁵.

⁸³ Dahinden, οπ.παρ. σελ. 98 και 99

⁸⁴ Τις τραγικές στιγμές του κλεισίματος του Bauhaus από τα SS και την στάση του Mies την ημέρα ακριβώς που είχαν εισβάλει τα SS στο Bauhaus, τις περιγράφει ο Ισαάκ Σαπόρτα (Ι.Σ. *Επάγγελμα Αρχιτέκτων, μια αφήγηση ζωής*, σελ. 22 κ.εφ.).

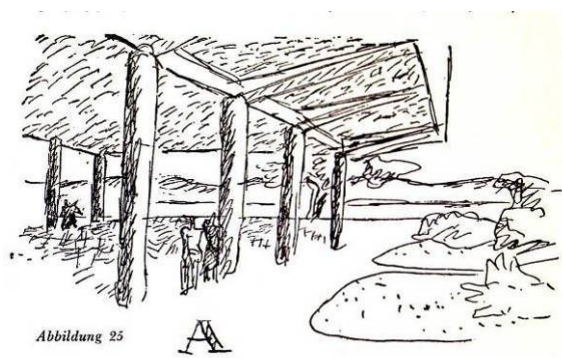
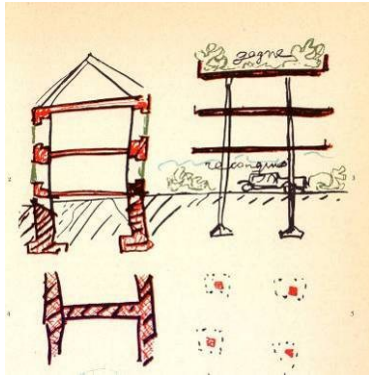
⁸⁵ Βλ. λεπτομέρειες στο Anthony Antoniadis «Deadly Chill or the Closet of Mies...!» στην προσωπική ιστοσελίδα του, <http://www.acaarchitecture.com/Mag46.htm>, 22.6.2010, και Αντόνη Κ. Αντωνιάδη «σκελετοί στις ντουλάπες των μεγάλων: απογοητεύσεις των θιασωτών και ο διαχρονικός εναγκαλισμός σταρ της αρχιτεκτονικής του 20^{ου} αιώνα με τον Ναζι-Φασισμό και ολοκληρωτικά μορφώματα» επίσης στην ιστοσελίδα του <http://www.acarchitecture.com/Mag51.htm>, 14 Νοεμβρίου 2010, με αναφορά στο βιβλίο της Elaine S. Hochman, *Architects of Fortune: Mies van der Rohe and the Third Reich*, New York 1990 όπου υπάρχει πλούσιο αποδεικτικό υλικό.

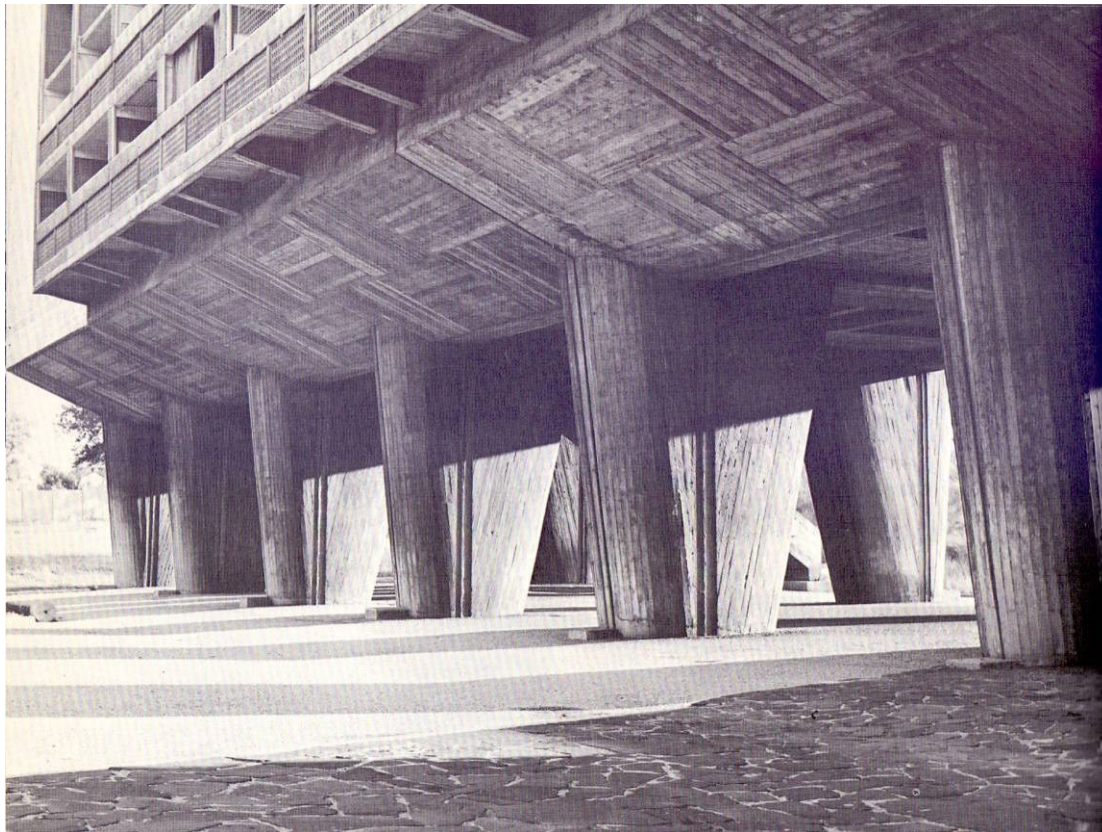
Le Corbusier: **εικ.0059.** τα θεωρητικά του σχέδια και οι διακηρύξεις του για το «πράσινο σπίτι»(1922)⁸⁶
εικ. 0060. η πραγματοποίηση στην Immeuble Clartè (Maison de verre) στην Γενεύη το 1932, μια κοινή πολυκατοικία...⁸⁷

⁸⁶ Bresset ...οπ.παρ. σελ.154, βλ. και Ruth Eaton, die ideale Stadt

⁸⁷ Bresset, οπ.παρ. σελ. 155

εικ. 0061. και **εικ.0062.** Η κατά τον Le Corbusier αντικατάσταση των συμπαγών τοίχων από τα pilotis⁸⁸, για την απελευθέρωση του χώρου μετατρέποντας το ισόγειο σε ελεύθερο χώρο και ενοποιημένο πράσινο με το περιβάλλον⁸⁹ μόνο που άλλη η τριόροφη κατοικία και άλλη με 15 και 20 ορόφους –όπως βλέπουμε στην συνέχεια....

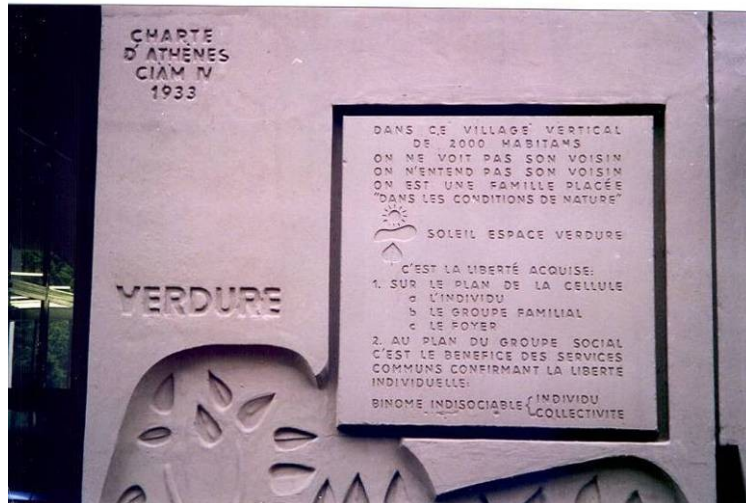
εικ.0063. οι pilotis στην Unité d' Habitation στην Μασσαλία⁹⁰. (δεν είναι καλύτερα ή χειρότερα στην αθηναϊκή πολυκατοικία μετά το '70⁹¹)

⁸⁸ Le Corbusier, Précisions sur un état présent de l' architecture et de l'urbanisme, Paris 1929, γερμ. Μετάφραση «Ferststellungen», Berlin-Frankfurt-Wien 1960 σελ. 51

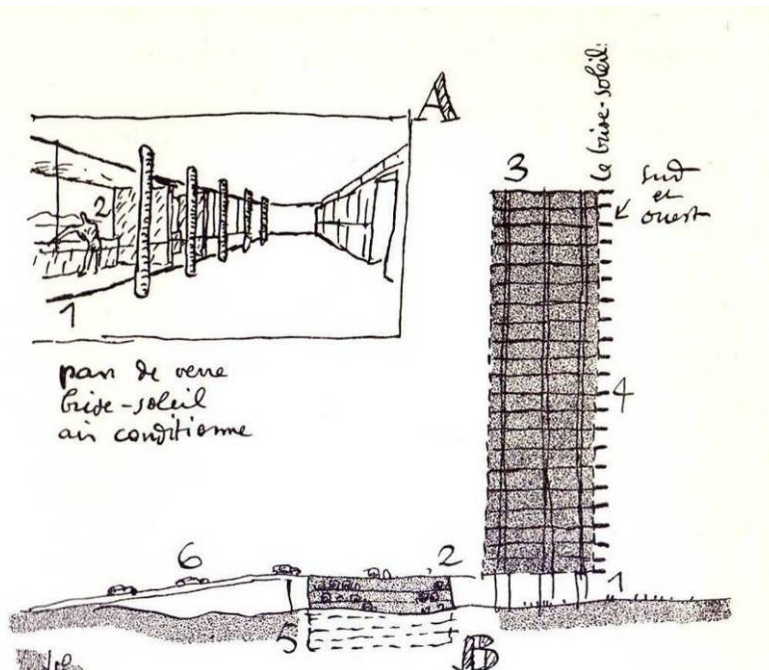
⁸⁹ Le Corbusier, Propos d'Urbanisme, 1945, γερμ. μτφρ. Grundfragen des Städtebaues, Stuttgart χ.χ. σελ. 79

⁹⁰ M.Besset-J.Leymarie, qui etait Le Corbusier? Geneve 1968, σελ. 76

⁹¹ Γ.Σαρηγιάννης, si le batiment va bien.... Μέρος Β. στο www.GreekArchitects.gr ανάρτηση 12.7.2012

εικ.0064. Le Corbusier, έκτυπο στην Unite d' Habitation στο Βερολίνο⁹² : διακηρύξεις για την «village vertical» από την Χάρτα της Αθήνας του 1932: «...στο κατακόρυφο χωριό των 2000 κατοίκων δεν βλέπει κανείς τον γείτονά του, δεν ακούει τον γείτονά του, είμαστε μια οικογένεια τοποθετημένη στις φυσικές συνθήκες Ηλιος, Χώρος, Πράσινο, είναι η ελευθερία που αποκτάται 1. στο επίπεδο του κυττάρου α. το άτομο, β. η οικογένεια γ. το σπίτι 2. στο επίπεδο της κοινωνικής ομάδας είναι η παροχή των κοινοχρήστων υπηρεσιών που επιβεβαιώνουν την ατομική ελευθερία. Διώνυμο *indisociable(;) :* ιδιωτικότητα-συλλογικότητα». Η ακριβής φράση στα «Συμπεράσματα του Συνεδρίου είναι : «η οργανική πόλις πρέπει να εξασφαλίζει επί του υλικού και πνευματικού πεδίου την ατομική ελευθερίαν και τα εκ του κολλεκτιβιστικού συστήματος οφέλη»⁹³ και εδώ σηκώνει πολύ συζήτηση, τι εννοούσαν στο Συνέδριο –και πώς το εννοούσε ο καθένας- και πώς το «ερμήνευσε» ο Le Corbusier, αλλά αυτό είναι θέμα ενός άλλου Συνεδρίου !

Εικ. 0065. Η village vertical στο σχέδιο, «ήλιος, πράσινο, ελεύθερος χώρος» (δες και ομιλία του LC στο 4^ο CIAM⁹⁴).

⁹² Φωτογρ. του συγγρ.

⁹³ Τεχνικά Χρονικά. οπ.παρ. σελ. 1085

⁹⁴ Le Corbusier Αήρ-ήχος-φώς, Τεχνικά Χρονικά αρ. 44-46/1933 αφιερωμένο στο IV CIAM, σελ. 1012

εικ. 0066. Όψη στην πολυκατοικία του Βερολίνου

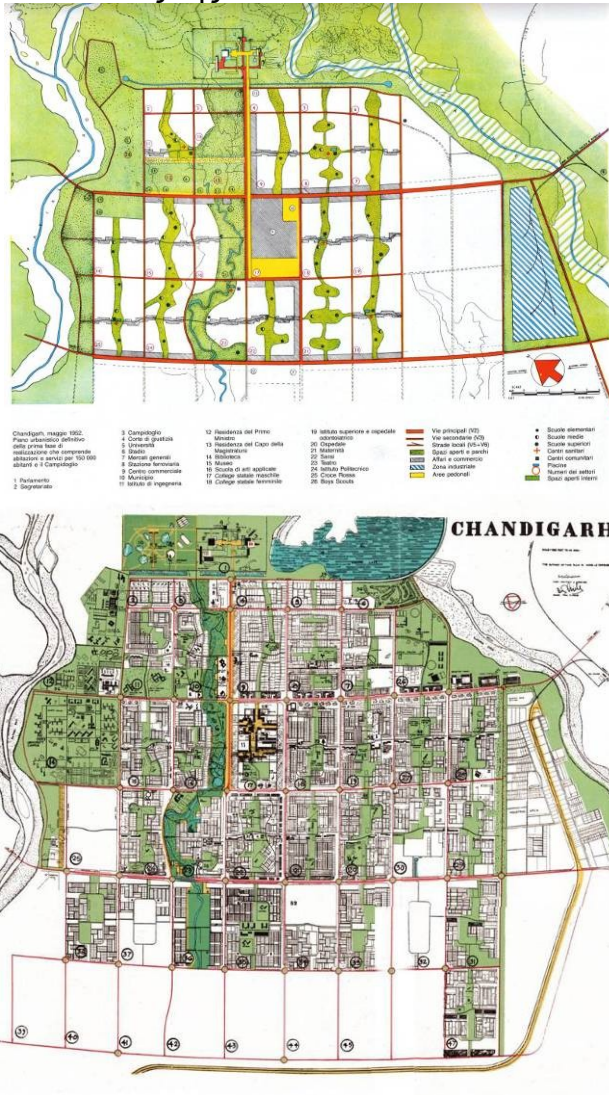
εικ. 0067. Τυπικός διάδρομος στην πολυκατοικία του Βερολίνου⁹⁵

....και το αποτέλεσμα : επάνω, κατοικίες στις ελάχιστες διαστάσεις σύμφωνα με τις διακήρύξεις του 1^{ου} CIAM στο La Sarraz και τις προτάσεις του Le Corbusier για το «modulor», αυτό σίγουρα που ο LC εννοούσε *l'Habitation est une machine pour habitée*. Κάτω, ο εσωτερικός διάδρομος ενός ορόφου, με καμμία αντιστοιχία με τα θεωρητικά σχέδια και τις διακηρύξεις του (Unite d'habitation, στο Βερολίνο).

Ετσι, το 1960 οι θεοί υπήρχαν ακόμη. Le Corbusier, Mies van der Rohe, Walter Gropius, Frank Lloyd Wright, Lewis Cahn, Buckminster Fuller, Kenzo Tange, Frei Otto κ.α. και ασκούσαν σημαντική επίδραση στην αρχιτεκτονική Ιδεολογία και

⁹⁵ Φωτογραφίες του συγγρ.

Μορφολογία. Σίγουρα ήταν πιο απλό να τους ακολουθούσαν στην μορφολογία τους που ενέπνευσαν πολλούς έλληνες αρχιτέκτονες, και δυσκολότερο στην ιδεολογία τους, όπως τον Le Corbusier⁹⁶. Από τον τελευταίο όμως κράτησαν το σημαντικότερο αλλά και καταστροφικότερο για την Αρχιτεκτονική: την θέση ότι ο Αρχιτέκτονας πρέπει να καθορίζει την ζωή των απλών πολιτών -χρηστών των έργων της Αρχιτεκτονικής. Και το χειρότερο, αυτές οι θέσεις πέρασαν στην Σχολή Αρχιτεκτόνων και έγιναν ο άξονας διδασκαλίας της.

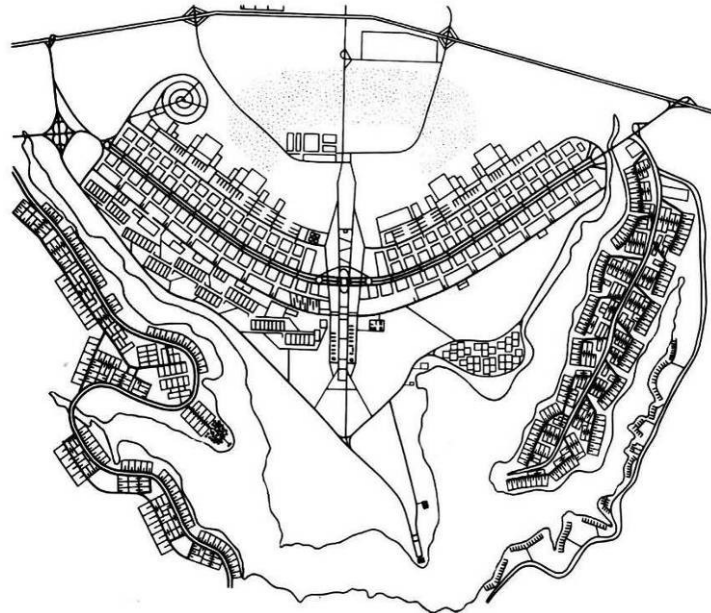
εικ. 0068 και **εικ. 0069**. Το σχέδιο για την Chandigarh⁹⁷ του Le Corbusier, πολεοδομικά σωστό (ιεραρχημένοι άξονες, άξονες πρασίνου με τοπικά κέντρα, διαχωρισμός κίνησης πεζών-οχημάτων κ.α. όμως το σχέδιο δόμησης αποτελεί παράδειγμα προς αποφυγήν : το κέντρο είναι απρόσωπο και απομονωμένο από την πόλη, (η αποθέωση του zoning) και με αχανείς χώρους, οι περιοχές κατοικίας μονότονες και θυμίζουν στρατώνες

⁹⁶ Βασικός φορέας ο Αριστομένης Προβελέγγιος

⁹⁷ Ιστότοπος «Chandigarh» στο διαδίκτυο

εικ. 0070. Οι κεντρικοί δρόμοι της Chandigarh, χαώδεις, χωρίς μέτρο και κλίμακα, εκτός κάθε έννοιας αστικού χώρου κέντρου, ενός χώρου που διατηρεί τα στοιχεία της συνεκτικότητας και της πυκνότητας από την Αρχαιότητα και των Μεσαίων (Δύση, Βυζάντιο, Ισλάμ)⁹⁸.

εικ. 0071. Το σχέδιο της Brasília των μαθητών του Le Corbusier, Lucio Costa και Oscar Niemayer⁹⁹, μεγαλεπήβολοι συμβολισμοί, σχεδιαστικά ευρήματα ανάμικτα με κοινές περιοχές κατοικίας στα πέριξ

⁹⁸ Brent C. Brolin, η αποτυχία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, ελλ. μτφρ. Αθήνα 1978

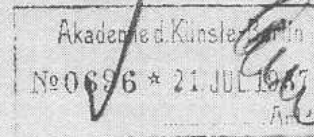
⁹⁹ Πολυδημοσιευμένο σχέδιο ενδεικτικά βλ. W. Schneider Überall ist Babylon, Πρακτικά Συνεδρίου «ο Κ. Δοξιάδης και το έργο του», και στον σχετικό ιστότοπο στο διαδίκτυο.

εικ.0072. Brasília¹⁰⁰, το αποτέλεσμα ως «αστικός χώρος», αυτό που λέμε «Πολεοδομία της Μακέττας».....Αχανείς χώροι, απρόσωποι χωρίς ταυτότητα, απάνθρωποι

¹⁰⁰ Λήμμα στο διαδίκτυο

An die
Preußische Akademie der Künste
B e r l i n W 8
Pariser Platz 4

19. Juli 1937

Ich habe Ihnen noch Ihr Schreiben vom 8. Juli 1937
und die mit Herrn Professor Amersdorfer geführte
Unterredung am 13. Juli 1937, worin ich der Akademie
meinen Sitz in der Akademie zur Verfügung stellte,
zu bestätigen.

Heil Hitler!

Ludwig Mies van der Rohe

Mies van der Rohe's letter of resignation to the Prussian Academy of Arts, July 19, 1937 (Photo courtesy of the Archiv der Preussischen Akademie der Künste, Akademie der Künste, Berlin)

εικ. 0073. Η παραίτηση του Mies van der Rohe από την Πρωσική Ακαδημία Τεχνών το 1937, (κλείνει με τον χαιρετισμό «Heil Hitler!»)¹⁰¹

¹⁰¹ Hochman Elaine, S. "Architects of Fortune: Mies van der Rohe and the Third Reich", Fromm International Corporation, New York, 1990, αναφορά στον Αντώνη Αντωνιάδη «Σκελετοί στις «ντουλάπες» των μεγάλων : ...» στην ιστοσελίδα του, <http://www.acarchitecture.com/Mag51.htm>, 14 Νοεμβρίου 2010 που αναφέρθηκε.

Notizie su persone e personalità

Cognome e Nome	Le Corbusier (Charles Edouard)
Decorazioni e onorificenze	D'Hon. Cause phil. mathématiques.
Luogo e data di nascita	La Chaux-de-Fonds, 6 octobre 1897.
Indirizzo	Paris 35 rue de Seines
Vuole fornirci qualche notizia intorno alla sua famiglia, gli anni di giovinezza ed agli studi percorsi?	Père: petit industriel. Mère: musicienne; frère: musicien. Quitté l'école à 13 1/2 ans. 3 années d'apprentissage comme graveur typographique. A 17 1/2 ans, construit sa première maison en formule neuve. Voyage l'Europe et l'Orient. Compagnon. Auto didacte dirigé après la guerre par industriels et techniciens. Repris l'architecture en 1922.
Per quale successo divenne noto? Quando? Come?	Par ses premiers articles dans "l'Esprit Nouveau" 1919-20. En 1922 un étude théorique, Salon d'Automne: Une ville contemporaine de 3 millions. 1925: Pavillon de l'Esprit Nouveau Expo Art Déco Paris. 1928 le livre: "Vers une architecture". 1927: 1 ^{er} Prix Palais de Nations. 1928 Palais de l'Anthropologie Muséum (conservatoire). 1932 Palais de la Ville projet commandé, première réaction académique violente.
Quali libri pubblicò?	"Vers l'architecture" 1923 Art Déco 9 Arts and Crafts 1925 Une maison - un Palais 1928 "Urbanisme" 1924 Almanach d'Art et modernité "Précisions" 1930 "Ornamenta" 1933 "La ville Radiante" 1934
Quali opere compose?	Urbanisation 32 Genève Paris. Algiers, Barcelone. Villars. Strachan, Amiens.
Quali discorsi notevoli pronunciò?	Palais de l'Anthropologie Muséum. Palais Cité Universitaire. Cité de Refuge Paris.
Quali premi ha conseguiti?	à Brno, Zurich, Stockholm, Mosca, Prague, Paris, Madrid, Alger.
A quali esposizioni partecipò?	Buenos Aires, Rio de Janeiro, Athens, Rome.

εικ. 0074. Απόσπασμα από ιδιόγραφο βιογραφικό που έδωσε ο Le Corbusier προσφέροντας συνεργασία, στην εφημερίδα «il Popolo d'Italia», επίσημο όργανο του φασιστικού κόμματος, («ιδρυτής Benito Mussolini», όπως αναγράφεται στο έγγραφο). Το 19... είχε πάει στην Ρώμη ο L.C. για να συναντήσει τον Μουσολίνι, με την μεσολάβηση του Barbi, ο οποίος ήταν και στέλεχος του φασιστικού Κόμματος¹⁰².

7. Ποια τελικά ήταν η Ιδεολογία ;

Και εδώ θα πρέπει να κάνουμε μια τομή: ποιές ήταν οι ιδεολογίες που εκφράζαν τα ευρωπαϊκά, αμερικανικά και ιαπωνικά αυτά πρότυπα; Είχαν να κάνουν κάτι με τον κοινωνικό ρόλο της Αρχιτεκτονικής ή αναλώνονταν σε μορφολογικά ευρήματα «επενδεδυμένα» με τάχα κοινωνικές θεωρίες ;

Στον Μεσοπόλεμο, ιδεολογικά συγκλονιζόταν η Αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία σε κάθε κατεύθυνση: Σχολή του Αμστερνταμ¹⁰³, Σχολή της Βιέννης, Bauhaus, σοβιετικοί του '20, Μοντέρνο Κίνημα, 1^ο-4^ο CIAM, βιβλία,

¹⁰² Riccardo Mariani, «l'architecte est nu, Le Corbusier ou les dessous inavoués de trois voyages en Italie», Face No 5/6 Printemps 1987 σελ. 34 κ.εφ.

¹⁰³ Maristella Casciato The Amsterdam School, Rotterdam 2003

άρθρα, διακηρύξεις¹⁰⁴. Σίγουρα δεν ήταν όλα στην ίδια κατεύθυνση, και προφανώς δεν κρίνονται όλα ως σωστά και προοδευτικά ή ότι είχαν κοινωνικές βάσεις κ.α.¹⁰⁵ Οπωσδήποτε υπάρχουν μεγάλες αποστάσεις ανάμεσα στις σοσιαλιστικής κατεύθυνσης Σχολές του Αμστερνταμ και της Βιέννης από την μια, και στον φασιστικής ιδεολογίας Le Corbusier από την άλλη, όμως κάτι υπήρχε και επεξεργαζόταν και εξελισσόταν.

εικ. 0075. Αμστερνταμ, Plan Suid¹⁰⁶

εικ. 0076. Αμστερνταμ, Plan Suid. Το εσωτερικό της περιοχής¹⁰⁷

¹⁰⁴ Βλ. ενδεικτικά στον Ulrich Konrads, Programme und Manifeste zur Architekturdes 20. Jahrhunderts, Braunschweig 1975 ελλ. μτφρ. Μανιφέστα και Προγράμματα της αρχιτεκτονικής του 20^{ου} αιώνα, Αθήνα 1977

¹⁰⁵ Πάρα πολύ καλή πηγή, είναι το βιβλίο του Ulrich Konrads *Programe un Manifesteπου αναφέρθηκε*

¹⁰⁶ Amsterdam, planning and development , Amsterdam 1983 συλλ. Έργο του Physical Planning Department

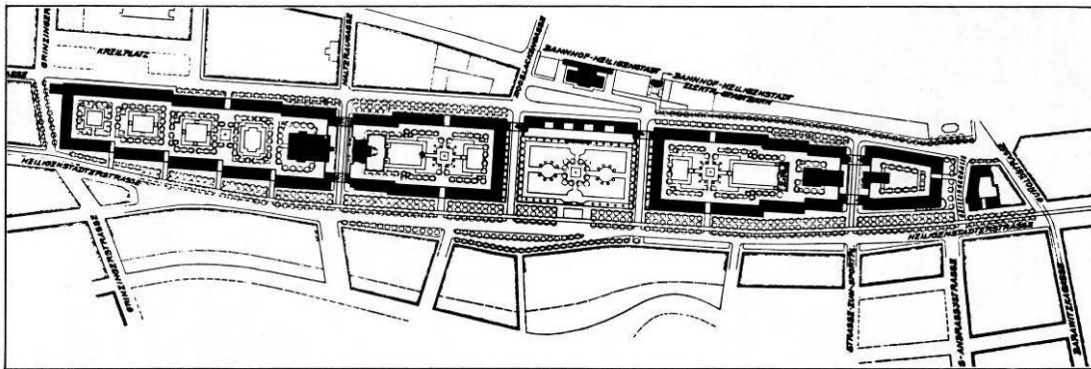

εικ. 0077 και **εικ. 0078**. Αμστερνταμ, Plan Suid. λεπτομέρειες . οι διακηρύξεις ότι «ο εργάτης δικαιούται άνετης και όμορφης ζωής» σε πλήρη εφαρμογή τους και σε πολεμική αντίθεση στην θεωρία της minimum κατοικίας της Διακήρυξης του La Sarraz και αργότερα του moduilor. Αλλωστε ένας από τους λόγους της παρακμής της Σχολής του Αμστερνταμ και της διακοπής των αναθέσεων από τους Δήμους ήταν το μεγάλο κόστος για μαζική κατοικία. Είχε άδικο ο Δεσποτόπουλος που ονομάζει τις σύγχρονες πόλεις «αποθήκες εργατικών χεριών» ;

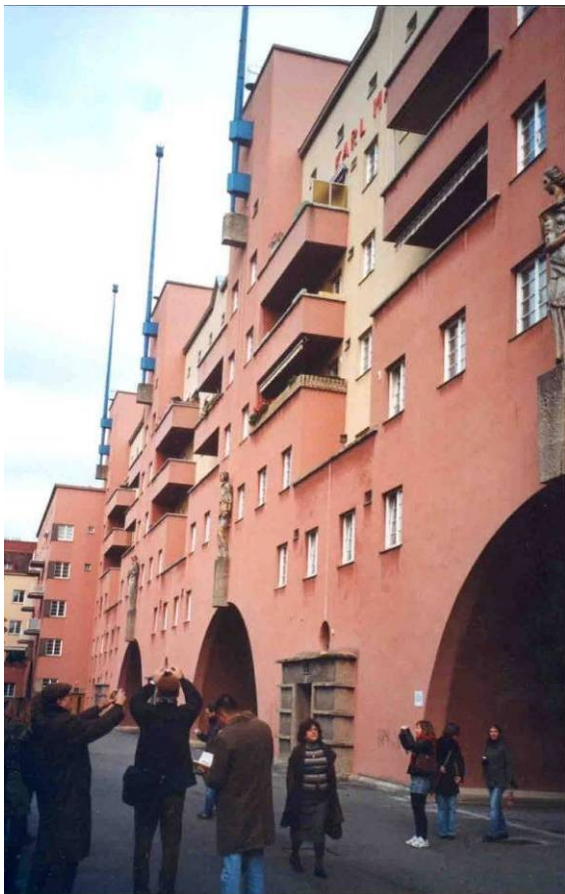

εικ. 0079. Αμστερνταμ, Plan Suid

¹⁰⁷ Οι φωτογραφίες από το Plan Suid είναι του συγγρ.

εικ. 0080. Βιέννη, η γνωστή Karl Marx Hof¹⁰⁸. Είχαν κτιστεί από το 1920 ως το 1935 πάνω από 30 παρόμοια συγκροτήματα δυναμικότητας από 1800-2500 κατοίκους το καθένα.

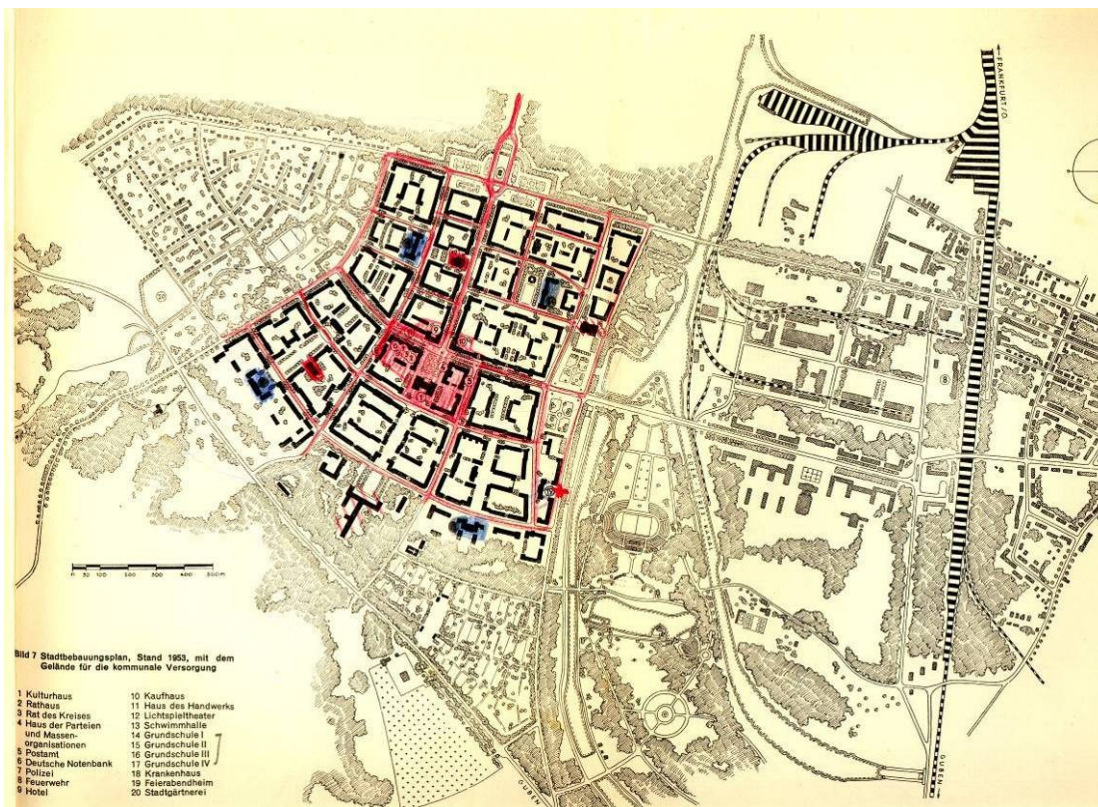

εικ. 0081. Karl Marx Hof, μια από τις εισόδους.

¹⁰⁸ Στην σειρά «Veröffentlichungen zur Architektur» TU Berlin, Heft 23 «Die Wiener Superblocks» 1969.

ΕΙΚ. 0082. Karl Marx Hof εσωτερική όψη¹⁰⁹

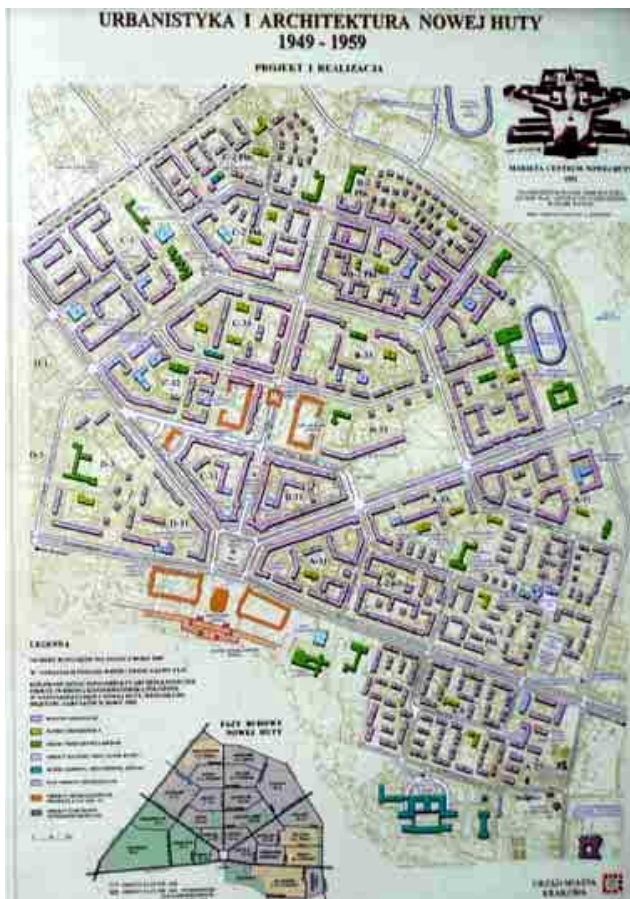
ΕΙΚ. 0083. Stalinstadt¹¹⁰

¹⁰⁹ Οι φωτογραφίες από τον συγгр.

¹¹⁰ Kurt Leucht, die erste neue Stadt in der DDR, Berlin 1957

εικ. 0084. Nowa Huta¹¹¹

εικ. 0085. Nowa Huta¹¹² το σχέδιο, όπως και το Plan Suid του Berlage, επίσης και η Stalinstadt, συγκροτημένο σχέδιο, αναγνωρίσιμο από τον περιπατητή, με συγκεκριμένες σχέσεις αξόνων, κέντρου και περιοχών κατοικίας.

¹¹¹ Nowa Huta, στην ιστοσελίδα στο διαδίκτυο

¹¹² Nowa Huta, ιστοσελίδα στο διαδίκτυο

Η Ιδεολογία στον Μεσοπόλεμο, ακροβατούσε ανάμεσα στις πολιτικές σοσιαλιστικές ιδέες του Bauhaus και των πρώιμων σοβιετικών και στις φαινομενικά προοδευτικές θέσεις του Le Corbusier : από την μιά η προσπάθεια συγκρότησης μιάς «σοσιαλιστικής κοινωνίας και πόλης» και από την άλλη θεωρίες για την παντοδυναμία του Αρχιτέκτονα και τον εκ του θεού αποκτηθέντα εθνοσωτήριο ρόλο του, ανάμικτες με ακραίες τεχνοκρατικές θέσεις. Το κακό είναι ότι το τελικό μορφολογικό αποτέλεσμα κατέληγε στην κατά στοιχείους δόμηση (πλην της Βιέννης και του Αμστερνταμ). Δυστυχώς, για διάφορους λόγους που έχουν αναλυθεί¹¹³, οι πολιτικές θέσεις δεν ανταποκρινόταν με το πολεοδομικό αποτέλεσμα.

Στην Μεταπολεμική Εποχή, ποιές ήταν οι ιδεολογικές θέσεις και αναζητήσεις στον διεθνή χώρο; αρχικά μια εμμονή στις λεγορμπυζιανές ολοκληρωτικές θεωρήσεις και μάλιστα με αριστερό προσώπιο, και αυτό σε μια Δύση που ήθελε να ξεχάσει το φασιστικό παρελθόν του Le Corbusier και τον επαναθεοποίησε –η Ronchamp και η La Tourette μπορεί να είναι πολύ καλά συνθετικά παραδείγματα, όμως αφορούν εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, αλλά η Πολυκατοικία της Μασσαλίας πριν απομυθοποιηθεί αποτελούσε το πρότυπο της τότε σύγχρονης (1960) Πολεοδομίας, όπως και η Chandigarh αλλά και η Brazilia των πιστών μαθητών του, Lucio Costa και Oscar Niemeyer. Και βέβαια στην Ανατολή, η κατάσταση ήταν η ίδια, η κατά στοιχείους δόμηση και το zoning στα πρότυπα του Μεσοπολέμου κυριαρχούσαν σβήνοντας τις όποιες προσπάθειες πραγματικής σοσιαλιστικής –με περιεχόμενο και μορφή- πολεοδομίας της Σχολής του Αμστερνταμ, και της Σχολής της Βιέννης, όσο πρόλαβε αυτή να εφαρμοστεί στην Ανατολική Ευρώπη ως το 1953 (Nowa Hutta, Stalinstadt κ.α.)¹¹⁴.

Τελικά, περνάμε βαθμιαία σε δύο επίπεδα :

- το ένα, η εφαρμοσμένη πολεοδομία, η οποία αναπτύχθηκε με τις δεκάδες «νέες πόλεις» στην Βρετανία, την Γαλλία, την Σουηδία, την Φινλανδία, το Ισραήλ, την Δυτ. Γερμανία την Βραζιλία, το Πακιστάν, σε μια άνευ προηγουμένου αποθέωση της «πολεοδομίας της μακέτας», της πόλης της διαλυμένης σε μπλόκ και στοιχείους χωρίς κοινωνικό περιεχόμενο, σε κέντρα κτισμένα σε απελπιστικά κενό χώρο με διαστάσεις εκτός ανθρώπινης κλίμακας, στην Ανατολή το κοινωνικό περιεχόμενο υπήρχε και εκφραζόταν στους κοινωνικούς χώρους των νέων συνοικιών αλλά μέσα σε καθεστώς άψυχων κατά στοιχείους μπλόκ πολυορόφων κτηρίων.
- Το άλλο, μια παραγωγή «θεωρίας» στηριγμένης σε μορφολογικά κριτήρια επενδεδυμένα με τάχα κοινωνικό περιεχόμενο αρχικά και αργότερα και σε «αμφισβήτηση του κατεστημένου» (!) αλλά με παράλληλη θεοποίηση του ΙΧ αυτοκινήτου.

¹¹³ Anatol Kopp, *Ville et Revolution* Paris 1967, ελλ.μτφρ. *Πόλη και Επανάσταση*, Αθήνα 1976, δεξ ακόμη Γ.Σαρηγιάννης, *τα σύγχρονα ρεύματα...*, Αριστερή Ιδεολογία μέρη Α. και Β., Η Χάρτα της Αθήνας Α. και Β. που αναφέρθηκαν, και ακόμη του ίδιου, εισήγηση στην 5^η συνάντηση του Docomoto (Θεσσαλονίκη 2010) στα υπό έκδοση *Πρακτικά*.

¹¹⁴ Δες περισσότερα στο Γ.Σαρηγιάννης «Η αριστερή Ιδεολογία στην Πολεοδομία ...» Μέρος Β. που αναφέρθηκε.

Η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται με δύο άξονες: την παρέμβαση του Δεσποτόπουλου με την «Χάρτα αρ. II» το 1952 και 1956¹¹⁵ τις εύστοχες παρατηρήσεις του Christofer Alexander¹¹⁶ το 1965 και την στροφή των πολεοδομών σε ορθότερες πολεοδομικές συγκροτήσεις στην 2^η γενεά των βρετανικών πόλεων, όπως το Cumbernauld (ή το Hook που δεν πρόλαβε να κτιστεί), αλλά και την στροφή των γερμανών, ελβετών και ολλανδών πολεοδομών μετά το 1965 όταν είδαν το αδιέξοδο στην χρήση του ΙΧ.¹¹⁷

Ετσι, η Ιδεολογία που αναπτυσσόταν στην Μεταπολεμική Πολεοδομία και Αρχιτεκτονική στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία, ταλαντευόταν μεταξύ τεχνικών προβλημάτων στην οικοδόμηση νέων πόλεων ή συνοικιών –που κατέληγαν στην κατά στοιχείους δόμηση, και επίλυσης κυκλοφοριακών προβλημάτων με άξονα το ΙΧ και τον εξοβελισμό των Μέσων Μαζικών Μεταφορών που κατέληγαν στην παράδοση του αστικού χώρου στο ΙΧ. Ετσι, αποξηλώθηκαν τα τραμ σχεδόν σε όλη την Ευρώπη (Γαλλία, Αγγλία, Δυτικό Βερολίνο, Ιταλία, Ελλάδα κ.α.) εκτός από τον γερμανόφωνο χώρο (Γερμανία Ανατολική και Δυτική –πλην Βερολίνου και Φρανκφούρτης, Ελβετία, Αυστρία και Σκανδιναυικές χώρες) και τις χώρες του σοσιαλιστικού μπλόκ, και δημιουργήθηκαν πολυέξοδες διανοίξεις και κόμβοι μέσα στον αστικό ιστό, για κυκλοφορία και στάθμευση των ΙΧ¹¹⁸. Η Ιδεολογία ήταν απογυμνωμένη ουσιαστικά από κοινωνικό περιεχόμενο και είχε εκφυλιστεί σε απολιτικές τάχα φιλοσοφικές διακηρύξεις που έστρεφαν το θέμα στην ατομική εξυπηρέτηση του καθ' ενός έξω από το πολεοδομικό –συλλογικό επίπεδο : my home is my castle.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του '60, άρχισε η στροφή στην Ιδεολογία και την Πρακτική στα συνθήματα «η πόλη για τον άνθρωπο», εγκαταλείφθηκαν ως ατελέσφορες οι διανοίξεις και οι εκτεταμένοι χώροι στάθμευσης, και άρχισε η επαναφορά των ΜΜΜ και των τραμ, καθώς και ο σχεδιασμός πεζοδρόμων στα εμπορικά κέντρα. Η γενική θεώρηση της πόλης, περνούσε από διάφορα στάδια: από την μιά οι χωρίς φιλοσοφικό υπόβαθρο «φιλοσοφικές θεωρήσεις» για την πόλη και την συγκρότησή της που έφθανε σε ακραίες γελοιότητες, (Archigramm κ.α.)¹¹⁹ με έξαρση της ατομικότητας σε μια μεσο- και μικροαστική τάξη, και από την άλλη προσπάθειες πραγματικά φορέων σοσιαλιστικών ιδεών και φιλοσοφίας όπως του Δεσποτόπουλου στον διεθνή χώρο (κυρίως μέσα από τον μάλλον κλειστό κύκλο της Akademie der Künste του Βερολίνου¹²⁰) οι οποίες όμως όπως είναι φυσικό, επιμελώς αγνοήθηκαν από τον διεθνή Αρχιτεκτονικό Τύπο, ενώ προβάλλονταν όλες οι ανοησίες των γιαπωνέζων, του Archigramm και άλλων «πρωτοπόρων».

¹¹⁵ Ι.Δεσποτόπουλος, (Jan Despo, *die ideologische Struktur der Sradte*, Berlin 1973, ελλ.μτφρ. *Η Ιδεολογική δομή των πόλεων*, Αθήνα 1997 δεξ ανάλυση στην Εισαγωγή του Γ.Σαρηγιάννη, και στο Γ.Σαρηγιάννη, *η έννοια και λειτουργία της πόλης* Αθήνα 1977, και του ίδιου, *Η Χάρτα της Αθήνας*, Μέρος Α. και Μέρος Β. που αναφέρθηκαν

¹¹⁶ Christofer Alexander, «the city is not a tree», στο *Architectural Forum* τεύχος 3/1965.

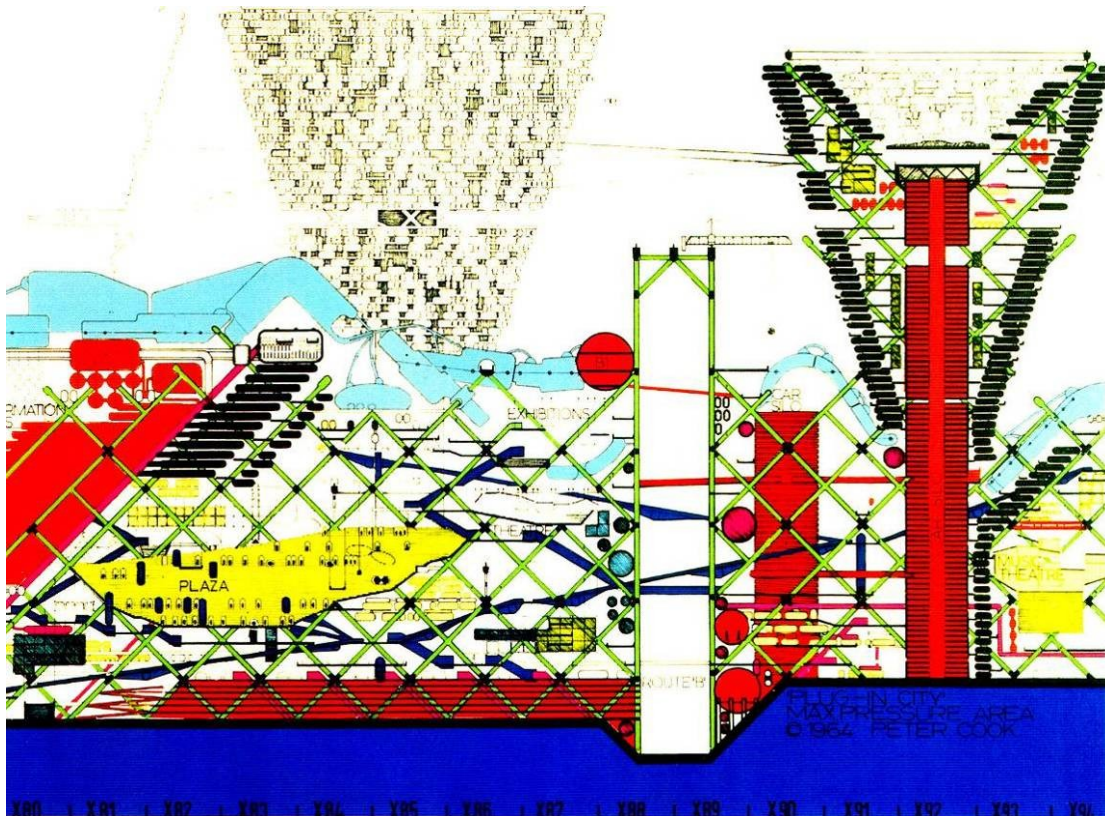
¹¹⁷ *Die Strasse, Form des Zusammenlebens*, κατάλογος εκθεσης στο Αμστερνταμ, γερμ. μτφρ. Düsseldorf 1973

¹¹⁸ Ν.Ράπτης, *ας μιλήσουμε για σεισμούς, πλημμύρες και τραμ*, Αθήνα 1971 και Γ.Σαρηγιάννη, *Αθήνα 1830-2000*, που αναφέρθηκε όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

¹¹⁹ Βλ. πλούσιο πληροφοριακό υλικό στο Ruth Eaton, *die ideale Stadt*, Berlin 2003, και κριτική ανάλυση στο Γ.Σαρηγιάννη *τα σύγχρονα ρεύματα...* που αναφέρθηκαν, και του ίδιου, «Αριστερή Ιδεολογία ...Μέρος Γ.» που αναφέρθηκε

¹²⁰ J.Despo, *die ideologische...* που αναφέρθηκε

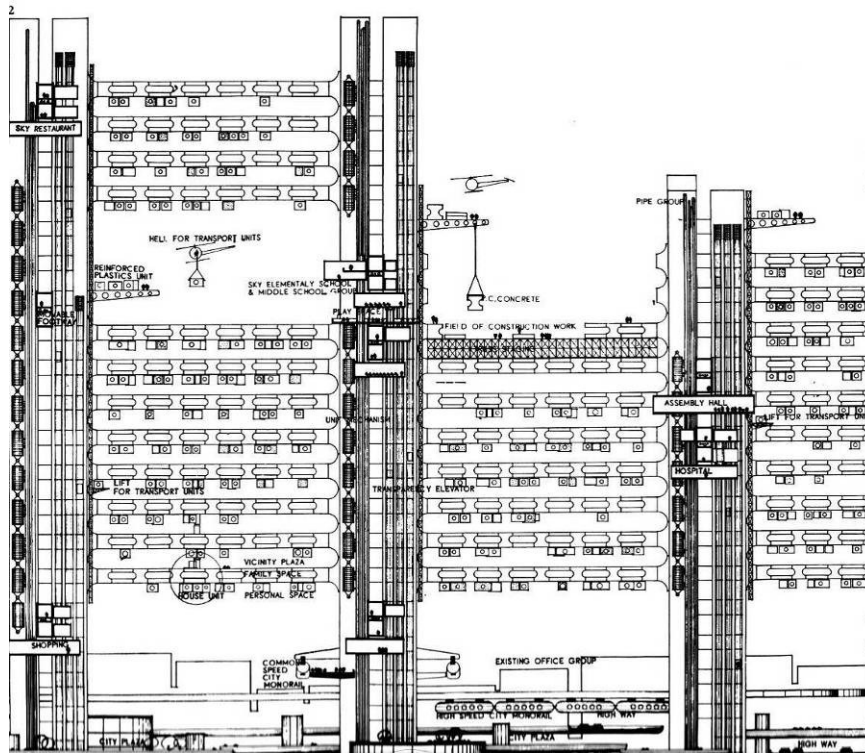
Πρέπει να σημειωθεί με έμφαση –αν και ανήκει στην επόμενη ιστορική περίοδο που μελετάμε- ότι ο Δεσποτόπουλος στην μνημειώδη εισήγησή του στο Θ. Πανελλήνιο Συνέδριο του ΣΑΔΑΣ το 1988 «συγκλίνουσες αποσυνθετικές τάσεις στην σύγχρονη αρχιτεκτονική» χαρακτήριζε όλο αυτό το κίνημα της «μεταμοντέρνας Αρχιτεκτονικής» ως «αποσυνθετική εξέλιξη», «κατακρήμνιση και όχι εξέλιξη», «αρχιτεκτονική τέλους», «υβριστική αναίδεια», «γελοία διακοσμητική» κ.α. γενικά το συνδέει με την αποσύνθεση του κοινωνικού συστήματος και πρόβλεψε την σύντομη «αυτοεξαφάνισή» του, όπως και έχει ήδη γίνει¹²¹.

εικ. 0086. Από τις προτάσεις της ομάδας του Archigramm, Peter Cook, Plug-In-City, 1964¹²². Υπάρχουν πλήθος ρηζικέλευθες τέτοιες προτάσεις εντασσόμενες σε μια ιδεολογία διάλυσης και «αφηρημένης αρχιτεκτονικής» με μοναδικό στόχο τον εντυπωσιασμό. Συνήθως συνοδεύονται και από «θεωρητικά» κείμενα και διακηρύξεις Αρχών, χωρίς όμως περιεχόμενο και ουσία . Αποτελούν τεράστια στροφή και πορεία προς τα πίσω, χωρίς κοινωνικό υπόβαθρο, ούτε καν απλό αρχιτεκτονικό ή πολεοδομικό. Η κατάσταση είναι θλιβερή, αν αναλογιστεί κανείς τα κείμενα που γράφτηκαν στον Μεσοπόλεμο. Όμως η εποχή, (ή η Κυρίαρχη Ιδεολογία της) ήθελε τον αποπροσανατολισμό του κοινωνικού χαρακτήρα της Αρχιτεκτονικής και της Πολεοδομίας

¹²¹ Ι.Δεσποτόπουλος, «συγκλίνουσες αποσυνθετικές τάσεις στην σύγχρονη αρχιτεκτονική», Πρακτικά Θ.Συνεδρίου ΣΑΔΑΣ «Η Αξιοποίηση της Αρχιτεκτονικής και της Πολεοδομίας στην ανάπτυξη του τόπου», Αθήνα 1988, σελ. 395-458

¹²² R.Eathon die Ideale Stadt, οπ.παρ. σελ. 228-229

εικ. 0087. Akira Shibura, χωροκατασκευές 1966¹²³

εικ. 0088. Kisho Kurokawa , spiralformiges Projekt, 1961¹²⁴

¹²³ J.Dahinden Stadtstrukturen für Morgen, Stuttgart 1971, σελ. 93

¹²⁴ Ruth Eaton, σπ.παρ. σελ. 218

εικ. 0089. Ron Herron , Walking city, Archigram 1964¹²⁵

άξονας των προτάσεων αυτών, η αναζήτηση τάχα «πρωτοπορειικών» λύσεων, οι οποίες όμως όχι μόνο δεν λάμβαναν υπ' όψιν την ουσία και την έννοια της πόλης, αλλά στην πράξη, ευνοούσαν την αποξένωση, την διάλυση της κοινωνικής συνοχής της πόλης, τον άκρατο ατομικισμό. Ο τελευταίος εκφραζόταν στην αλόγιστη χρήση του ΙΧ αυτοκινήτου, αλλά και στην τάχα «ελευθερία» του χρήστη να επιλέξει εκείνος το ποπυ θα τοποθετήσει το διαμέρισμά του, και αυτή ήταν η ... «συμμετοχή» του στον πολεοδομικό σχεδιασμό! Και βέβαια, έλυνα το βασικό πρόβλημα στην καπιταλιστική πόλη, το πρόβλημα της ατομικής ιδιοκτησίας στην γή, μεταφέροντας την πόλη στο ...αέρα!

8. Η Ελλάδα στην άνθηση του '60

Θέτοντας το Θεμελιώδες Ερώτημα «για ποιόν, για τίνος όφελος;», μπορούμε να πούμε, ότι «υπήρχαν πολλοί κόσμοι» που πολλές φορές δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Οικονομικά υπήρχαν τα κοινωνικά στρώματα των μεγαλοαστών που έκτιζαν τις επαύλεις τους και τα επαγγελματικά τους κτήρια (Τράπεζες, Ξενοδοχεία, γραφεία κ.α.), με όποια ιδεολογία και μορφολογία τους ταίριαζε, αν και πολλές φορές η επιλογή ήταν σε καθαρά επίπεδο προσωπικών σχέσεων: αυτό όμως καθόριζε και τους μορφολογικούς τους άξονες: ανάλογα ποιού κυκλοφορούσαν στα σαλόνια τους, έκτιζαν μπωζαρίστικα, ή μοντέρνα ανάλογα. Παράλληλα, υπήρχε και ένα θεωρητικό πλαίσιο που εκφραζόταν με τον τρόπο του, μέσα από το περιοδικό «Αρχιτεκτονική» των Κώστα και Αντώνη Κιτσίκη, την Ελληνική Αρχιτεκτονική Εταιρεία, την Κοσμητεία Ελληνικού Τοπίου και Πόλεων, εν πολλοίς και του Τεχνικού Επιμελητηρίου.

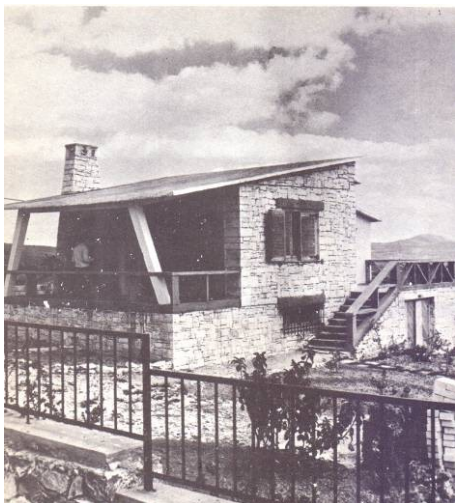
¹²⁵ Ruth Eaton, die ideale Stadt, Berlin 2003, σελ.227

ΜΕΓΑΡΟΝ Ι. Α. ΑΛΕΞΙΟΥ & ΣΙΑ
ΠΑΤΗΣΙΩΝ & ΧΑΛΚΟΚΟΝΔΥΛΗ 22
ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ: όροφοι ή συγκροτήματα Γραφείων με
καλόν πολυτελές είσοδο. **ΡΣΔΥΤΩΣ ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ** ή Ένοικιάζονται Ισόγεια
και ύπόγεια καταστήματα.

ΕΙΚ. 0090. Κτήριο γραφείων στην Πατησίων 1959. Γνωστός ο επιχειρηματίας, άγνωστος (και αδιάφορος) ο αρχιτέκτονας¹²⁶ **ΕΙΚ. 0091.** δεξιά, κτήριο γραφείων στο Σύνταγμα, 1958, επιχειρήσεις «Αλβέρτης – Δημόπουλος» αρχιτέκτονας Κ.Στεργιόπουλος¹²⁷

ΕΙΚ. 0092. Εξοχικό σπίτι στην Μπίλιζα Πάρνηθας, 1961, Γ.Γεωργιάδης (ΠΜ ή αρχιτέκτων ;), στο κλίμα της εποχής¹²⁸. **ΕΙΚ. 0093.** Εξοχικό σπίτι στο Μάτι, 1961¹²⁹. (να μην ξεχνάμε και την παράδοση...εκτός αν ο περιστερέωνας ήταν στα απωθημένα του ιδιοκτήτη) αρχιτέκτων Σ.Μπονάνος. Τυπικές μεσοαστικές ή νεοπλουτικές εξοχικές κατοικίες από όχι «μεγάλα ονόματα της αρχιτεκτονικής αγοράς». Αφορούν το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοικιών στα προάστια και τις εξοχές της Αττικής.

¹²⁶ Διαφημιστικό στην «Αρχιτεκτονική» 14/1959

¹²⁷ Αρχιτεκτονική, 11/1958, σελ. 72

¹²⁸ Αρχιτεκτονική 29/1961, σελ. 72

¹²⁹ Αρχιτεκτονική 29/1961 σελ. 55

εικ. 0094. Εξοχική κατοικία στο Καβούρι, 1958. Αρχιτέκτονας Π.Σακελλάριος¹³⁰. Σοβαρή, σεμνή και με σωστή χρήση παραδοσιακών στοιχείων κατασκευή, απευθυνόμενη βέβαια σε ανώτερα επίπεδα της Αστικής Τάξης.

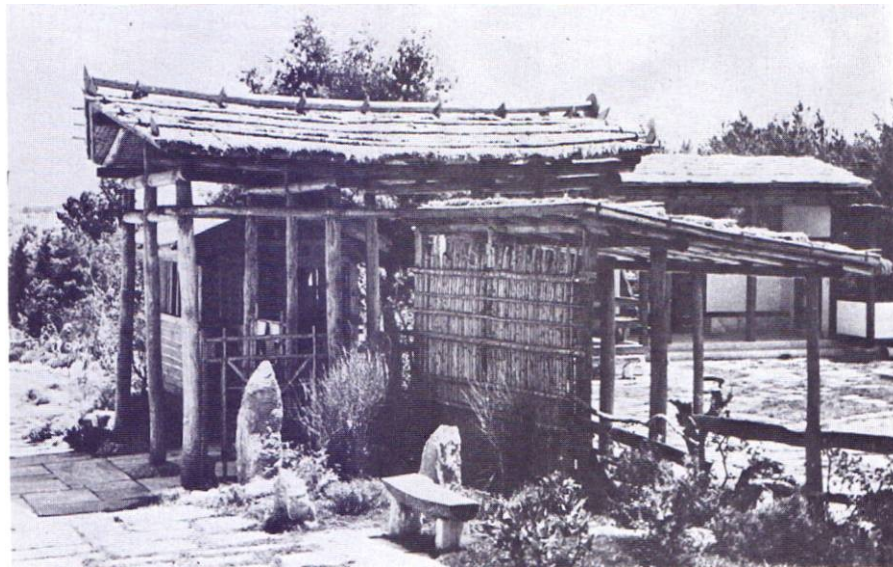
Από την άλλη μεριά, υπήρχε μια κατευθυνόμενη κρατική επιλογή που εκπορεύοταν απ' ευθείας από τον Πρωθυπουργό Κ.Καραμανλή, (σίγουρα με εισηγήσεις του προσωπικού του φίλου Προκόπη Βασιλειάδη) και που εκφράστηκε ενάντια στο αρχιτεκτονικό αυτό κατεστημένο σε δύο τομείς :

- ο ένας με τα έργα της Ακρόπολης του Δημήτρη Πικιώνη, ο οποίος είχε και παράλληλη δραστηριότητα με την παιδική Χαρά Φιλοθέης, και τις επαύλεις του βιομηχάνου Πουρή και του υπασπιστή του Βασιληά Χ.Ποταμιάνου.
- ο άλλος με τα έργα των Ξενία του ΕΟΤ..

¹³⁰ Αρχιτεκτονική, 12/1958 σελ. 45

εικ. 0095. Δ.Πικιώνης, έπαυλη Χ.Ποταμιάνου¹³¹. Ο Πικιώνης είχε τον δικό του κόσμο, πλαισιώνονταν από μαθητές του και διανοούμενους της γενιάς του '30 και ανέπτυξε μια σε βάθος φιλοσοφία και αισθητική σε πολύ ευρύτερα πλαίσια, τα έργα του αποτελούσαν σταθμό στην Αρχιτεκτονική, αλλά δεν δημιούργησαν «Σχολή» με συνέχεια, παρ' όλο που γενικές Αρχές και μεθοδολογίες του είχαν γίνει αποδεκτές και εφαρμόζονταν.

εικ. 0096. Δ.Πικιώνης, παιδική χαρά Φιλοθέης, η είσοδος. 1965¹³²

¹³¹ Αρχιτεκτονική 1/1957

¹³² Ο.Δουμάνης, Μεταπολεμική ... σελ. 79

εικ. 0097. Δ.Πικιώνης, Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, η είσοδος

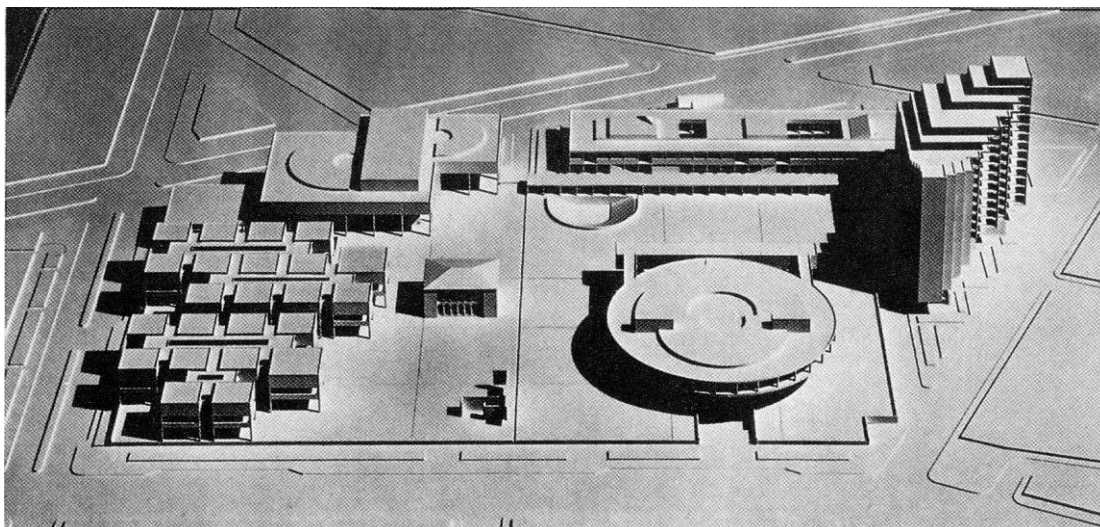
εικ. 0098. Δ.Πικιώνης, Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης, η πορεία προς το περίπτερο.

εικ. 0099. Δ.Πικιώνης, το τουριστικό περίπτερο και η διαμόρφωση του χώρου του Αγίου Δημητρίου Λουμπαρδιάρη¹³³, στο βάθος ο Παρθενώνας.

Τέλος, υπήρχε μια διάχυτη αρχιτεκτονική δημιουργία εκτός του συντηρητικού κατεστημένου η οποία δεν μπορεί να «ταξινομηθεί» διότι εκφραζόταν θα λέγαμε «τυχαία» είτε μέσω προσωπικών επιλογών των διάφορων εργοδοτών, είτε μέσω αρχιτεκτονικών διαγωνισμών του Δημοσίου. Σ' αυτές τις περιπτώσεις οι αρχιτέκτονες μπορεί να ήταν και «προοδευτικοί» σε μια πλατειά έννοια, θα αποτολμούσαμε να το ονομάσουμε «στα πλαίσια της Ανοιξης του '60». Κατ' αρχήν, ανεξάρτητα εργοδότη, είχαμε μοντέρνα ή και πολύ μοντέρνα έργα, όπως του Τάκη Ζενέτου και άλλων, και παράλληλα πρέπει να σημειωθεί ότι οι περίφημοι αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί, δεν ήταν καθόλου ανεξάρτητοι –μορφολογικά/ιδεολογικά, δεδομένου ότι οι Κριτές τους ήταν συγκεκριμένα μέλη του ΣΑΔΑΣ, του ΤΕΕ και του ΕΜΠ, με αποτέλεσμα τελικά να δημιουργηθεί «Σχολή» και από κεί και πέρα ανακυκλώνόταν στην ίδια κατεύθυνση: η ύπαρξη έστω και άτυπης «Σχολής» διαμόρφωνε και τα αρχιτεκτονικά σχέδια των διαγωνισμών που υποβάλλονταν, και προκαθόριζε και τα βραβεία. Δείτε απλά, πόσο απελπιστικά μοιάζουν όλα τα βραβευμένα σχέδια των αρχιτεκτονικών διαγωνισμών του '60, τόσο μεταξύ τους στον ίδιο διαγωνισμό, όσο και γενικότερα !

¹³³ Οι φωτογραφίες είναι από το αρχείο του συγγρ.

εικ.0100. Ι.Δεσποτόπουλος, το Πνευματικό Κέντρο Αθηνών, η τελική του φάση¹³⁴

εικ. 0101. Ι.Δεσποτόπουλος, το μοναδικό κτήριο που κτίστηκε από το Πνευματικό Κέντρο Αθηνών¹³⁵

¹³⁴ J.Despo die ideologische Struktur der Städte, εικ. 165

¹³⁵ Ο.Δουμάνης, μεταπολεμική Αρχιτεκτονική ... σελ.56

εικ. 0102. Τάκης Ζενέτος, το εργοστάσιο του Φιξ στην Λ.Συγγρού¹³⁶ Δυνατή σύνθεση, που αποτέλεσε για δεκαετίες τοπόσημο, πριν το διαμελίσει και το διαλύσει το ΥΠΕΧΩΔΕ (αν και διατηρητέο !!)

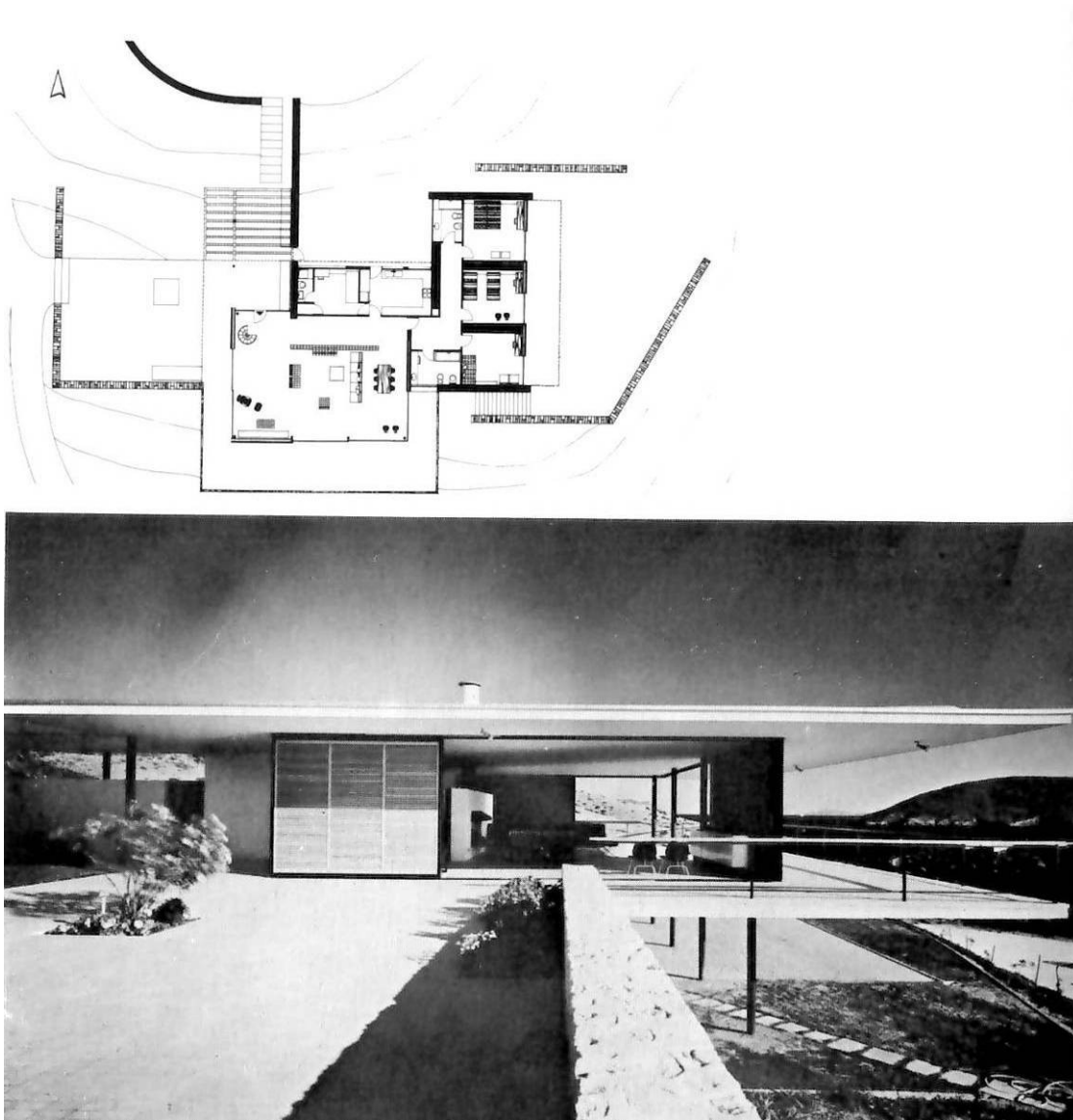

εικ. 0103. Θ.Βαλεντής. Κτήριο γραφείων στην οδό Πατησίων, 1953-1955¹³⁷. Δεξιά, **εικ. 0104.** Ε.Βουρέκας, Π.Σακελλάριος, κτήριο ΧΑΝ οδός Ακαδημίας, 1958-1959¹³⁸. Τυπική αρχιτεκτονική κτηρίων γραφείων, από την Βραζιλία μέχρι το Βερολίνο.

¹³⁶ Αφιέρωμα των ΑΘ στον Τάκη Ζενέτο.

¹³⁷ Αρχιτεκτονική 21/1961

¹³⁸ Ο.Δουμάνης, μεταπολεμική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Αθήνα 1984, σελ. 44

εικ. 0105. Ν.Βαλσαμάκης εξοχική κατοικία 1961¹³⁹. βλ. παραπάνω σχόλιο.

Όμως σε κανέναν από αυτήν την κατηγορία αρχιτεκτόνων (πλην του Ζενέτου που σχολιάστηκε ήδη) δεν μπορούμε να ανιχνεύσουμε ιδεολογικές αναζητήσεις, πολιτικές διακηρύξεις για τον κοινωνικό ρόλο της Αρχιτεκτονικής ή άλλα παρόμοια. Ήταν όλοι πολύ καλοί και προοδευτικοί στην Αρχιτεκτονική τους Αρχιτέκτονες.

¹³⁹ Αρχιτεκτονική 42/1963

εικ. 0106. Σέβα Καρακώστα, μονοκατοικία στο Ψυχικό, 1966¹⁴⁰. Από τις καλύτερες αφομοιώσεις των κατευθύνσεων του Μοντέρνου Κινήματος, με ενθυμήματα Adolf Loos, κ.α.

Γενικά, έχει ασκηθεί έντονη και σε βάθος κριτική της αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα εκείνης της εποχής σε πλήθος δημοσιευμάτων, παραπέμπουμε δειγματοληπτικά σε τρία- σημαντικά από αυτά, του François Loyer¹⁴¹, των Τζώνη-Lefaivre¹⁴² και των Τζώνη-Ρόδη¹⁴³ με σε βάθος κριτική, και του Δ.Φιλιππίδη¹⁴⁴ με πλούσιο υλικό.

Ετσι κι αλλιώς, υπήρχε και εδώ ένα πλαίσιο: κυρίως ο ΣΑΔΑΣ και το περιοδικό του και εν μέρει (μετά το 1967) και τα περιοδικά του Ο.Δουμάνη *Αρχιτεκτονικά Θέματα* και *Θέματα Χώρου και Τεχνών*¹⁴⁵.

Σε ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο μπορούμε να δούμε την *Επιθεώρηση Τέχνης* και τα *Σύγχρονα Θέματα*, στον βαθμό που ασχολούνταν γενικότερα με την Τέχνη ή την Ανάπτυξη, και ελάχιστες φορές και με την Αρχιτεκτονική και την Πολεοδομία.

8. η ιδεολογική έκφραση της ελληνικής Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας του '60

Απαντώντας στο Θεμελιώδες Ερώτημα, απλουστευτικά και με ό,τι κινδύνους συνεπάγεται αυτό, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις ιδεολογικές εκφράσεις σε «συντηρητικές» και «προοδευτικές»:

¹⁴⁰ Ο.Δουμάνης μεταπολεμική... σελ. 85

¹⁴¹ François Loyer, κριτική της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής, διδ.διατρ., περίληψή της έχει δημοσιευθεί στα *Αρχιτεκτονικά Θέματα* τ.2/1968 σελ. 22 κ.εφ.

¹⁴² Α.Τζώνης, L.Lefaivre, κριτική εισαγωγή στη μεταπολεμική ελληνική αρχιτεκτονική, εισαγωγή στον τόμο Ορέστης Δουμάνης, *Μεταπολεμική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 1984 σελ. 7-23

¹⁴³ Α.Τζονίς-Α.Ροδί, *Greece, modern architectures in history*, London 2013

¹⁴⁴ Δ.Φιλιππίδης, *νεοελληνική αρχιτεκτονική*, Αθήνα 1984

¹⁴⁵ Δες αναλύσεις στο Γ.Σαρηγιάννης «Αριστερή Ιδεολογία ...Μέρος Γ.» που αναφέρθηκε

- στον «συντηρητικό χώρο», κοινωνίας και αρχιτεκτονικής, έχουμε την ικανοποίηση των αναγκών μιάς μεσαίας έως πολύ μεγάλης αστικής τάξης, σε επαύλεις, πολυτελείς πολυκατοικίες, πολυτελή γραφεία τραπεζών, ξενοδοχεία κ.α.
- Στον «προοδευτικό» χώρο έχουμε στο κοινωνικό επίπεδο, αφ' ενός την γενική δημοκρατική ιδεολογία που έχει ως πρότυπό της μια υγιή και πιθανοποιημένη κερδοσκοπικά αστική τάξη και αφ' ετέρου, στην αριστερή πλευρά της μια αντίληψη που εντάσσεται στην πολιτική της «ειρηνικής συνύπαρξης» εκείνης της εποχής, στον πολιτικό χώρο στην πολιτική γραμμή της ΕΔΑ αρχικά και του ΚΚΕ μετά το 8^ο Συνέδριό του στην συνέχεια. Τελικά η αριστερή ιδεολογία υπήρξε άτονη και με τάσεις ειρηνικής ενσωμάτωσης στο Σύστημα.

Στην Οικονομική πλευρά της Πολεοδομίας μιλούσαν απλά για μια καλύτερη και «ορθότερη» ανάπτυξη, «για όφελος του λαού» γενικά, μιλούσαν για την «αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πόρων» χωρίς όμως να διευκρινίζουν ή να υπολογίζουν **κατά πόσον αυτή θα μπορούσε να ήταν πραγματικά σε όφελος του Λαού από την στιγμή που την διαχειρίζεται το Σύστημα.** Σε πλήρη δηλαδή αντίθεση (και σημαντική υποχώρηση) από τις θέσεις του Μπάτση, της ΕΠΑΝ και του «Ανταίου» του 1946-1951.

Στην Πολεοδομική και Αρχιτεκτονική πλευρά, οι τότε αριστεροί, ακόμη και οι κομμουνιστές όπως ο Προβελέγγιος, ταυτίζονταν πλήρως με τις λεκορμπυζιανές θέσεις τόσο τις θεωρητικές όσο και τις μορφολογικές του, και αυτό φάνηκε έντονα στα Συνέδρια των Αρχιτεκτόνων, όπου το «πολεοδομικό» τμήμα της ΕΔΑ με επικεφαλής τον Διαμαντόπουλο ταυτιζόταν με τις τερατώδεις κατασκευές της La Rouviere στην Μασσαλία (θέση η οποία χαρακτηρίστηκε εύστοχα το 1973 από νέους αρχιτέκτονες ως «το ζοφερό μέλλον»¹⁴⁶, οι δε θεωρητικοί της όπως ο Αριστομένης Προβελέγγιος, εξέφραζαν τις γνωστές λεκορμπυζιανές θέσεις περί της παντοδυναμίας του Αρχιτέκτονα στο να καθορίζει τα πάντα, την οικονομία, την κοινωνία¹⁴⁷ χωρίς αναφορά στο Κοινωνικό Σύστημα.

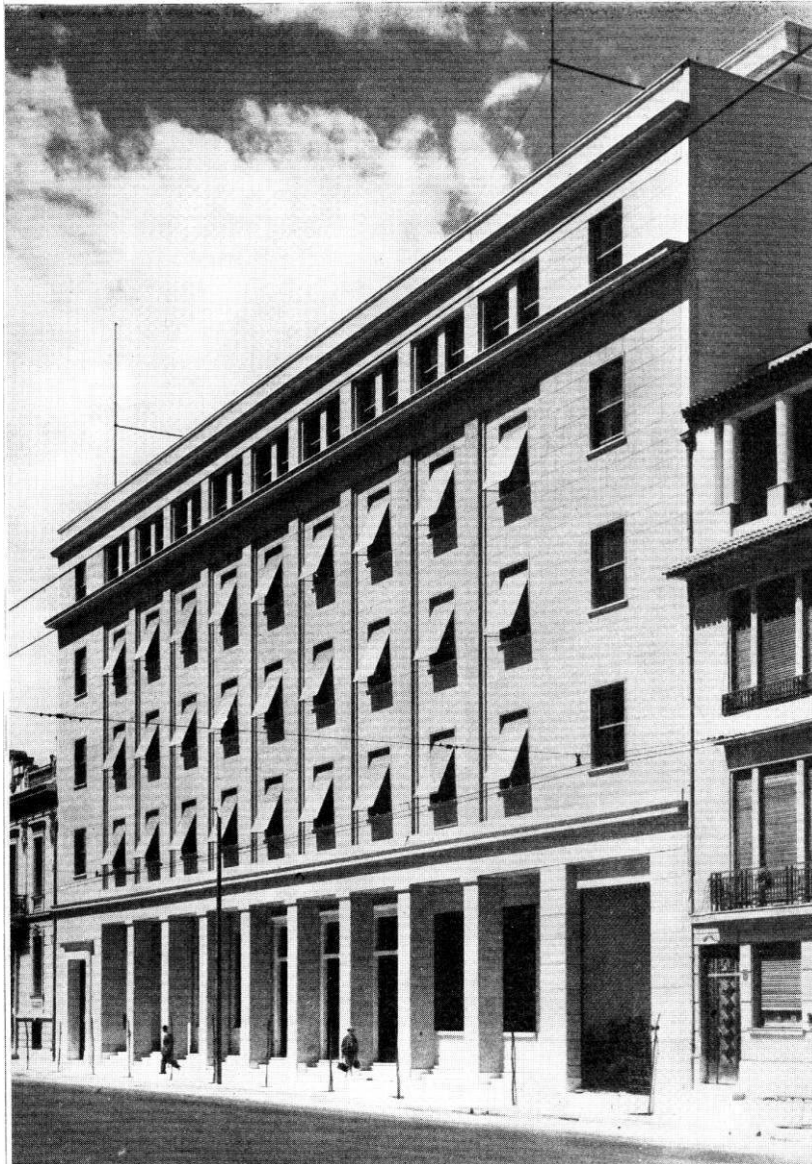
Είχε γίνει αποδεκτή η ήπια αυτή αριστερή γραμμή από την Εξουσία; Πιστεύω πως όχι. Οι προσπάθειες της Εξουσίας ήταν πάντα στην κατεύθυνση της εξόντωσης κάθε αριστερού θύλακα και ιδέας, παντού. Αλλωστε, η ανάπτυξη της ΕΔΑ στο 25% των εκλογών του 1958, αναζωπύρωσε έντονα το εμφυλιοπολεμικό κλίμα σε όλους τους τομείς και φυσικά και στην πνευματική ζωή. Η αστική τάξη ενάντια στην ιδεολογία της αριστεράς ήταν βίαια –η Ασφάλεια δεν έκανε λεπτές διαφοροποιήσεις μεταξύ ΕΔΑ και ΚΚΕ, και την «Ειρηνική Συνύπαρξη» την χαρακτήριζε ως «δούρειο ίππο των κομμουνιστών». Πολιτικά αυτό κατέληξε στις εκλογές της βίας και νοθείας του 1961, στην δολοφονία του Λαμπράκη το 1963, στα Ιουλιανά το 1965 και την Χούντα το 1967¹⁴⁸. Δυό φορές που προσπάθησε να κάνει πίσω μετριάζοντας την πολιτική

¹⁴⁶ *Δελτίο Συλλόγου Αρχιτεκτόνων* τ.3/1973 σε άρθρο «βιομηχανία και κατοικία» των Α.Δάνου, Α.Κουρτέση, Λ.Μπόμπου κ.α.

¹⁴⁷ Εισήγηση Α.Προβελέγγιου στο 1^ο συνέδριο ΣΑΔΑΣ, Δελφοί 1961, και ακόμη του ίδιου, «Αρχιτεκτονική-Πολεοδομία, η επιστήμη του ανθρωπιστικού ιδεώδους» *Δελτίο ΣΑΔΑΣ* 1-2/1965, βλ. ανάλυση Γ.Σαρηγιάννης «Η Αριστερή Ιδεολογία ...Μέρος Β.» που αναφέρθηκε

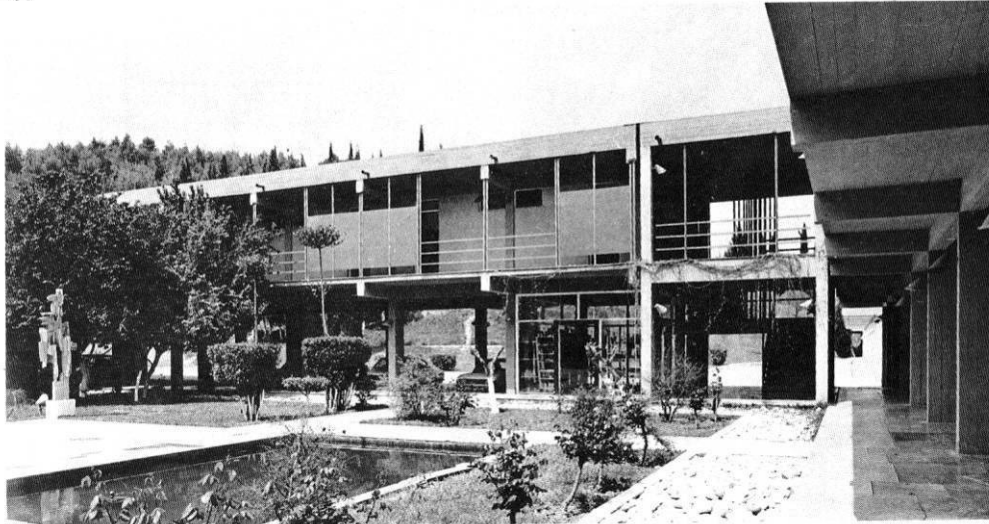
¹⁴⁸ Δες λεπτομέρειες, ανάλυση και αναφορές στην ιδιαίτερα πλούσια υφιστάμενη βιβλιογραφία στο Γ.Σαρηγιάννης, «η αριστερή ιδεολογία στην Πολεοδομία στην Ελλάδα, μέρος Γ.» α στο www.GreekArchitects.gr (ανάρτηση 25.1.2014)

της, (συνεργασία Κανελλόπουλου-Παπανδρέου το 1967 και εγχείρημα Μαρκεζίνη του 1973) έφεραν το μέν την Χούντα του Παπαδόπουλου, το δε του Ιωαννίδη.

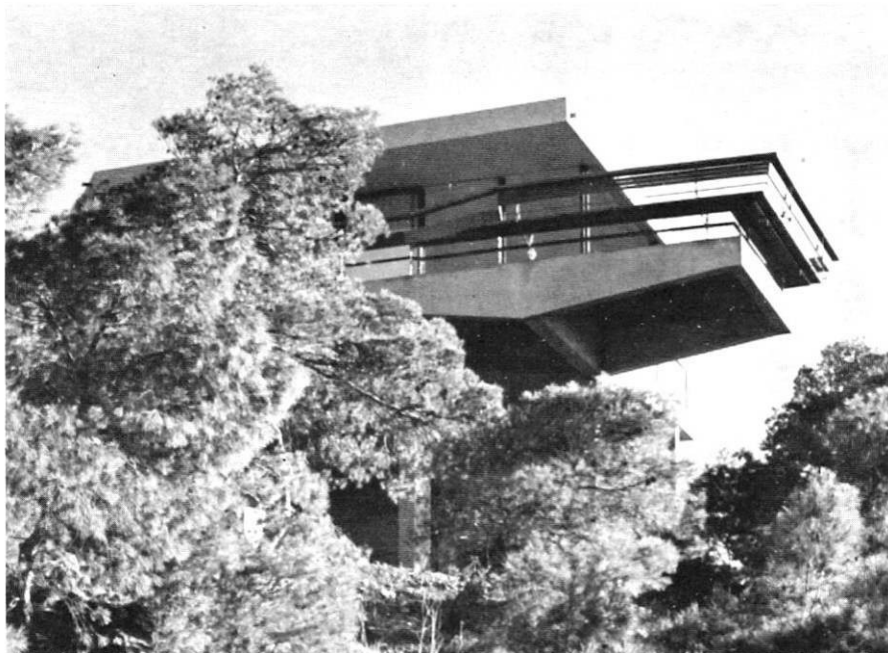

εικ. 0107. Κ.Κιτσίκης, κτήριο ΟΤΕ Πατησίων¹⁴⁹ Αρχιτεκτονική 4/1957. Ο Κιτσίκης, έκτιζε κτήρια τραπεζών (με αποκλειστικότητα της Εμπορικής), δημοσίων οργανισμών, (ΟΤΕ, ΕΜΠ, Κέντρο Δελφών κ.α.), σε συντηρητική μορφολογία, όπως και οι πολυκατοικίες και οι βίλες του. Ο Κιτσίκης και οι παράλληλοι συνάδελφοί του, εξυπηρετούσαν τις ανάγκες του Δημοσίου και των εύπορων ιδιωτών, και η ιδεολογία που περνούσε ήταν ακριβώς μιας μεγαλοαστικής τάξης αλλά σε συντηρητικό επίπεδο αρχιτεκτονικής.

¹⁴⁹ Αρχιτεκτονική τ. 4/1957

εικ. 0108. Αρης Κωνσταντινίδης, Ξενία Ολυμπίας 1966¹⁵⁰. Από τα ωραιότερα της κλασικής «σειράς των Ξενιά». Στην ίδια κατεύθυνση όλο το έργο του, επαύλεις, ξενοδοχεία κ.α. Προσπάθησε να δώσει νέα μορφή και στην οργανωμένη δόμηση (στον ΟΕΚ) αλλά φαίνεται ότι οι τυπολογικές και κτηριολογικές δεσμεύσεις και η «οικονομικίστικη» λογική του ΟΕΚ δεν του το επέτρεψαν¹⁵¹.

εικ. 0109. Τ.Ζενέτος κατοικία στο Καβουρι 1959¹⁵². Αφιέρωμα ΑΘ. Ο Ζενέτος είχε μεγάλο και πλούσιο έργο, και εντάσσεται σε μεγάλη ομάδα νέων αρχιτεκτόνων οι οποίοι σχεδίαζαν απελευθερωμένοι από τα συντηρητικά πρότυπα, σε μια κατεύθυνση ίσως και πέρα από το Μοντέρνο Κίνημα. Ο ίδιος πολλές φορές ιδίως στο θεωρητικό του έργο υπερέβαλε, και έχανε το κοινωνικό υπόβαθρο της Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας με αποτέλεσμα η ιδεολογία του να ταυτιζόταν με την προσπάθεια μορφολόγησης, παρ' όλες τις έντονες κοινωνικές του κατευθύνσεις.

¹⁵⁰ Δ.Φιλιππίδης, Νεοελληνική Αρχιτεκτονική σελ. 372, κατά τον Δ.Φ. αναδ. από το AD τ. 5/1964 (·)

¹⁵¹ Δες την ανταλλαγή επιστολών μεταξύ Α.Κ. και Προέδρου του ΟΕΚ, στην Αρχιτεκτονική 3/1957 σελ. 52 κ.εφ. και 4/1957 σελ. 58

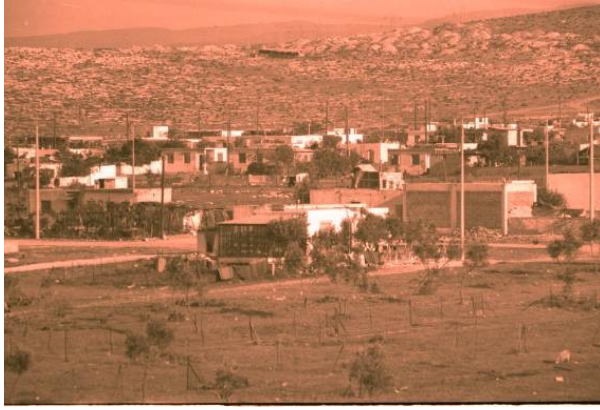
¹⁵² Αφιέρωμα Α.Θ. στον Ζενέτο, Αρχιτεκτονική 45/1964, Ζυγός 11/1961

Ετσι, και στον ιδεολογικό τομέα, αναδιοργανώθηκε και ενισχύθηκε η αντικομμουνιστική πολιτική μέσω των μυστικών υπηρεσιών (ελληνικών όπως της Γενικής Διεύθυνσης Τύπου και Πληροφοριών, και ξένων όπως της Πρεσβείας των ΗΠΑ κ.α.). Τον ιδεολογικά αυτό τομέα, ανέλαβαν να οργανώσουν και να εφαρμόσουν δυό επιτροπές, η μια de jure, μάλλον ως «επιβλέπουσα Αρχή» που αποτελείτο από πολύ υψηλόβαθμα υπηρεσιακά στελέχη, Αρχηγοί Επιτελείων Στρατού κ.α. και η άλλη με δύο επίπεδα : α. η λεγόμενη «Ειδική Συμβουλευτική Επιτροπή» υπαγόμενη στην «Υπηρεσία Ειδικών Μελετών» της ΚΥΠ. Επικεφαλής της ήταν στελέχη της ΚΥΠ, ενώ ως «σύμβουλοι» είχαν προσφέρει τις υπηρεσίες τους πολλά γνωστά ονόματα, όπως ο Γ.Ασημακόπουλος (Πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων, Αγγελος Προκοπίου (ως Δ/της Προγράμματος του Εθνικού Ιδρύματος Ραδιοφωνίας), Γ.Παπαδόπουλος (συνταγματάρχης πυροβολικού, μέλος του ΙΔΕΑ και μετέπειτα αρχηγός της 21^{ης}), Ελ.Σταυρίδης (ΓΓ του ΚΚΕ το 1927), Γ.Γεωργαλάς («σοβιετολόγος») κ.α. και β. η «Δευτεροβάθμιος Συντονιστική Επιτροπή» η οποία αποτελείται από ανώτατους de jure υπηρεσιακούς παράγοντες (αρχηγοί ΓΕΕΘΑ, ΚΥΠ, ΓΔΕΑ, Χωροφυλακής, Αστυνομίας, κ.α., συνολικά 10 πρόσωπα). Το έργο των Επιτροπών και Υπηρεσιών αυτών στον Ιδεολογικό Τομέα, περιλαμβάνει σχέδια για «ενεργοποίηση» εθνοφρόνων δημοσιογράφων και πνευματικών ανθρώπων, δημιουργία Οργανώσεων (κυρίως Νεολαίας) όπως της γνωστής ΕΚΟΦ , επ' αμοιβή και κατ' εντολήν συγγραφή άρθρων και σχολίων, την δι' αστυνομικών μέτρων παρεμπόδιση «κομμουνιστικών» εκδηλώσεων. Ειδικότερα στον ιδεολογικό τομέα, κατασκευάστηκαν οργανώσεις όπως η «Ελληνική Επιμορφωτική Εταιρεία», η οποία ιδρύθηκε από τον Κ.Καραμανλή τον Σεπτέμβριο του 1957, με χρηματοδότηση από τα «μυστικά κονδύλια» της ΓΔΤΠ και της ΚΥΠ και «τεχνική βοήθεια» από την USIS¹⁵³. Στο προεδρείο τοποθετήθηκαν γνωστά ονόματα όπως ο Δημ. Τσάκωνας (εκλέχτηκε καθηγητής στην Πάντειο το 1968 και υπουργοποιήθηκε το 1969 ως το 1974), και Δημ.Νιάνιας (ΓΓ Υπ.Παιδείας στην Κυβέρνηση Πιπινέλη το 1963, εκλέχτηκε καθηγητής στο Ε.Μ.Πολυτεχνείο το 1965), ο Αγαμέμνων Κουτσόγιωργας και άλλοι όπως ο Ανδρέας Καραντώνης, ο Μιχαήλ Περάνθης κ.α. ενώ την καθοδήγηση είχαν εκ μέρους της ΓΔΤΠ κυρίως ο Γεώργιος Γεωργαλάς, και ο Αγγελος Προκοπίου.¹⁵⁴

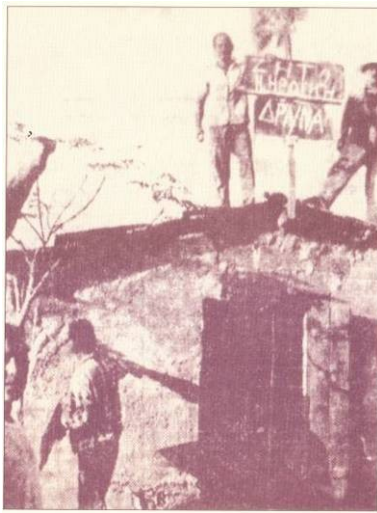
Στην Αρχιτεκτονική αυτά εκφράζονταν με μια αφανή πολεμική εναντίον του ΣΑΔΑΣ, είδαμε ότι και οι αρχιτέκτονες δεν ήταν ιδιαίτερα επαναστατικοί, ακόμη και μέσα στην ΕΔΑ, έτσι δεν τους απασχολούσαν και πολύ.

¹⁵³ Π.Πετρίδης, *Εξουσία και παραεξουσία...* σελ. 17,21, 23, κ.αλλ., Στεφανίδης «ο αντικομμουνιστικός αγών...» στο *Μνήμων*, τ.29/2008, σελ. 229 κ.αλλ.

¹⁵⁴ Για όλα τα παραπάνω, βλ. λεπτομέρειες στο βιβλίο του Π.Πετρίδη *Εξουσία και Παραεξουσία στην Ελλάδα*, Αθήνα 2000 και το άρθρο του Ι.Στεφανίδη «η δημοκρατία δυσχερής, ο αντικομμουνιστικός αγών...» *Μνήμων* τ. 29/2008 σελ. 199-240, και Γ.Σαρηγιάννης «η αριστερή Ιδεολογία ...Μέρος Β.» και συμπλήρωμα στο «μέρος Γ.» που αναφέρθηκαν.

εικ. 0110 και 0111. Αυθαίρετα στην Ζοφριά¹⁵⁵, μια άλλη ιδεολογία που εκφράζεται πότε με απεγνωσμένες προσπάθειες επιβίωσης, και πότε ξεσπών σε δυναμικές καταστάσεις, όπως π.χ. στην Δραπετσώνα το 1966¹⁵⁶.

Μαύρες σημαίες και πρόχειρα μέσα ...άμυνας.

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΓΚΑΣ

εικ. 0112 και 0113. η λεγόμενη «Μάχη της Παράγκας» στην Δραπετσώνα¹⁵⁷, ήταν ίσως η μοναδική αντίδραση, και μάλιστα εξεγερτική, στις προσπάθειες της άρχουσας τάξης να διαλύσει την ισχυρή κοινωνική συνοχή των προσφυγικών συνοικισμών¹⁵⁸, κοινωνική συνοχή, που πρόσφερε πάρα πολλά στον Μεσοπόλεμο, την Κατοχή και την Αντίσταση αλλά και στην δεκαετία του '60.

¹⁵⁵ Φωτογρ. του συγγρ., 1978

¹⁵⁶ Βλ. πλούσιο πληροφοριακό υλικό στο «Ημερολόγιο 2002» του Συλλόγου «Θυμώιτης», και στον Ιορδάνη Παυλόσογλου «Οι αγώνες της αριστερής Νεολαίας από το 1922 μέχρι το 2008», Αθήνα 2008, έκδοση του συγγ., (υπάρχει σε βιβλιοθήκες, όπως του ΤΕΕ κλπ) ακόμη, ανάλυση στο Γ.Σαρηγιάννης, Αριστερή Ιδεολογία...Μέρος Β.» που αναφέρθηκε

¹⁵⁷ Οι φωτογραφίες, από το «Ημερολόγιο 2002...» που αναφέρθηκε.

¹⁵⁸ Δες Β.Λιόγκαρη, Συνοικισμός Χαροκόπου, Αθήνα 1996.

Εικ. 0114. Αυτή είναι η Νέα Δραπετσώνα¹⁵⁹, πόσο μακριά από τις διακηρύξεις και πραγματοποιήσεις της Σχολής του Αμστερνταμ και τις Βιέννης....

9. Συμπεράσματα :

Κλείνοντας, ας ξαναγυρίσουμε στους «κλασικούς» :

«...η ύπαρξη επαναστατικών Ιδεώνπροϋποθέτει ήδη την ύπαρξη μιάς επαναστατικής Τάξης...»¹⁶⁰.

Και στο σημείο αυτό, πρέπει να θυμίσουμε ότι επαναστατική τάξη, υπήρχε σε όλη την διάρκεια του Μεσοπολέμου, της Κατοχής αλλά και της πρώτης Μεταπολεμικής περιόδου, (που έφτασε ένοπλα ως το χείλος της Εξουσίας από το 1942 έως το 1949) : επομένως δίπλα στην Ιδεολογία της Κυρίαρχης Αστικής Τάξης, είχε ήδη αναπτυχθεί και η επαναστατική ιδεολογία της Εργατικής Τάξης, η οποία εκφραζόταν

¹⁵⁹ «Ημερολόγιο 2002...» που αναφέρθηκε.

¹⁶⁰ Μαρξ-Ενγκελς, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, οπ.παρ. 95

όπου είχε την αντικειμενική ή και την υποκειμενική δυνατότητα, τόσο στον Μεσοπόλεμο στην «γενιά του '30», με κορύφωση στην Κατοχή και την Αντίσταση, όσο και στην «Ανοιξη του '60».

Ομως, και πρέπει αυτό να το τονίσουμε: άλλου επαναστατικού επιπέδου ήταν οι θέσεις του Ανταίου και της ΕΠΑΝ που στόχευαν ευθέως και άμεσα σε μια «Λαϊκή Δημοκρατία», και άλλου η ΕΔΑ του 1960 που προσπαθούσε με καταγγελίες και προοδευτικές προτάσεις, να βελτιώσει την όποια κατάσταση αλλά χωρίς αμφισβήτηση του Συστήματος.

Ετσι, δεν είναι τυχαίο το ότι δεν υπήρξε επαναστατική Ιδεολογία στην Πολεοδομία και την Αρχιτεκτονική του '60, μια και δεν υπήρχε επαναστατική Τάξη, ή αλλιώς: αυτή που υπήρξε, ήταν ανάλογη του βαθμού έντασης της επαναστατικότητας αυτής της Τάξης .

του Γεώργιου Μ. Σαρηγιάννη